AZƏRBAYCAN RESPUBLIKASI TƏHSİL NAZIRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

YUSİF XIDIR OĞLU QAZIYEV

AZƏRBAYCANDA MƏKTƏB KİTABXANALARININ YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

5804.01 –Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və təhsilin tarixi

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı-2016

İş Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ümumi Pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçilər:	**Əjdər Əbdülhüseyn oğlu Ağayev** *pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim*
	Xəlil İsmayıl oğlu İsmayılov *tarix üzrə elmlər doktoru, professor*
Rəsmi opponentlər:	**Akif Nurağa oğlu Abbasov** *pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Əməkdar müəllim*
	Bayrəm Vəli oğlu Allahverdiyev *tarix üzrə elmlər doktoru, professor*
	Fərahim Balakişi oğlu Sadıqov *pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor*
Aparıcı təşkilat:	**Bakı Slavyan Universitetinin pedaqogika kafedrası**

Müdafiə 18 oktyabr 2016-cı ildə saat 14^{00}-da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 02.061 Dissertasiya Şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyli küçəsi 68

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat "____" sentyabr 2016-cı il tarixdə göndərilib.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi: **K.R.Quliyeva**
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

TƏDQİQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. Azərbaycan xalqı əsrlərdən bəri arzusunda olduğu dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra onun qarşısında çox geniş bir inkişaf yolu və tərəqqi perspektivləri açıldı.Müstəqilliyimizin nəticəsi ölkəmizdə iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni, humanitar və sosial həyatın bütün sahələrində, habelə beynəlxalq aləmdə prinsipial dəyişikliklərin yaranmasına, müstəqil dövlətçiliyimizin obyektiv tarixinin yazılmasına doğru yol açıldı.

1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası cəmiyyətə xidmət edən bütün sosial institutları demokratik prinsiplər əsasında öz fəaliyyətini yeniləşdirməsi üçün ilk dəfə əsaslı şərait yaratdı.

Bu gün Azərbaycan xalqının tarixinin doğru-düzgün yazılmasının və Azərbaycan tarixi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasının böyük əhəmiyyəti vardır.

Bu baxımdan mövzunun tədqiqi məktəbdə təlim-tərbiyə prosesinin stimullaşdırılmasında, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsində məktəb kitabxanalarının rolunu dəyərləndirmək məqsədəuyğundur.

Bəşər sivilizasiyasının ən böyük nailiyyətlərindən olan kitab və digər informasiya daşıyıcıları cəmiyyətin intellektual potensialının inkişafının sürətli vasitəsi kimi nəsildən nəsilə məhz kitabxanalar vasitəsilə çatdırılır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, «Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mədəniyyət, bilik, zəka mənbəyidir»[1].

"Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında" Azərbaycan Respublikası prezidentinin 20 aprel 2007-ci il sərəncamında deyilir: "Azərbaycan kitabxanaları, Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Xalqımızın yaratdığı qiymətli tarixi-mədəni, ədəbi-bədii və elmi-fəlsəfi irsin toplanıb saxlanılmasında, bəşər mədəniyyətinin qazandığı nailiyyətlərinin nəsildən-nəslə çatdırılmasında və cəmiyyətimizin intellektual-mənəvi potensialının artırılmasında kitabxanalarımız əvəzsiz rol oynayır"[2]

Təhsil sisteminin qarşısında mühüm vəzifələr qoyulduğu indiki şəraitdə təlim və tərbiyə işində məktəbin ən yaxın köməkçisi, onun bir saylı

---

[1] Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidenti Heydər Əliyevin M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Dövlət Kitabxanasında çıxışı // "Azərbaycan" qəzeti, 6 iyun 1995

[2] "Ədəbiyyat" qəzeti, 27 aprel 2007-ci il № 16

laboratoriyası hesab edilən məktəb kitabxanalarının tarixini öyrənmək xalqımızın maarif və mədəniyyət tarixini bir daha zənginləşdirilməsinə nail oluna bilər.

Zəngin tarixi irsimizdə mühüm rol oynayan məktəb kitabxanalarının ayrı-ayrı dövrlərdəki inkişaf xüsusiyyətlərinə dair qiymətli nəzəri, metodik və təcrübi iş və fikirlər, maraqlı mülahizələr vardır. Bu zəngin irsin öyrənilib ümumiləşdirilib, metodik iş üsullarının bütün komponentlərinin sistem halında dərindən təhlil və tədqiq edilməsi müasir məktəblər üçün son dərəcə zəruridir.

Məktəb kitabxanalarının tarixini araşdırarkən aydın olur ki, Azərbaycanın Rusiyaya ilhaq edilməsindən sonra, Azərbaycanda məktəb və məktəb kitabxana işinin tarixində yeni dövr başladı: Azərbaycanda yeni rus məktəbləri və onların nəzdində kitabxanalar yarandı. Bu kitabxanalar qabaqcıl Avropa və rus mədəniyyətinin Azərbaycanda yayılmasında və xalq maarifinin inkişafında başlıca rol oynadı.

Bu baxımdan bir çox Rus və Azərbaycan maarifpərvərləri və tədqiqatçıları milli xüsusiyyətlərə, xalqın mentalitetinə uyğun fikir və mülahizələr söyləmişlər, məqalələr və əsərlər yazmışlar. Onlar Sovet hakimiyyəti dövrünə qədər və Sovet hakimiyyəti dövründə həmin yazılarda məktəb kitabxana işinə,kitab fonduna, şagird mütaliəsinə dair bu və ya digər məsələləri işıqlandırmağa cəhd göstərmişlər.

Bununla yanaşı Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycan xalqının keçmiş maarif və mədəni irsinin öyrənilməsində alim və pedaqoqlarımızın qiymətli əsər və məqalələri, o cümlədən onların tariximizə dair yazdıqları kitablar mühüm yer tutur.

Həmçinin, Azərbaycan kitabxanaşünaslığında qarşıya yeni vəzifələr çıxır ki, onların həlli müxtəlif tarixi mərhələlərdə toplanmış təcrübənin, nailiyyətlərin, yol verilmiş nöqsanların neqativ hallarının elmi-pedaqoji cəhətdən araşdırılıb ümumiləşdirilməsi zərurətini ortaya çıxarır.

Bu baxımdan görkəmli Azərbaycan və rus pedaqoq və tədqiqatçıların əsərlərində təlim işində mühüm rol oynayan məktəb bazası-bina, kitabxana, digər tədris vəsait və vasitələri haqqında dəyərli məlumatlara rast gəlmək olur. Ancaq qeyd edilən həmin əsərlərdə təlim-tərbiyə prosesində, xalq maarifinin inkişafında mühüm rol oynayan məktəb kitabxanalarının işi tam işıqlandırılmamışdır.

Məhz bu səbəbdən Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının yaranması və tarixi inkişafı problemini tədqiq etməyi zəruri hesab etdik.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi.Tədqiqatın 15 əsrdən çox bir dövrü (446-1991-ci illər) əhatə edir. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının şagirdlərin təlim-tərbiyə prosesinin fəaliyyətində apardıqları metodik işlərin

mərhələləri üzrə, o cümlədən onların fondlarının araşdırılması tarixi zərurətdən irəli gəlir. Belə ki, Azərbaycanda ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə məktəb kitabxanalarının fəaliyyətini tədqiq etmək, onların metodiki və əməli işlərinin aşkara çıxarılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Problemin öyrənilmə səviyyəsini müəyyən edərkən onu qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqat probleminin xronoloji çərçivəsində əsasən Qafqaz Albaniyası, Xilafət, Rusiya imperiyası və Sovet İttifaqı tərkibində Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının fəaliyyətini öyrənmək məqsədilə, həmin dövrlərin məktəb kitabxanaları haqqında yazılmış əsərlərdən geniş istifadə edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məktəb kitabxanalarının fəaliyyəti tarixən dövlətin diqqət mərkəzində olmuş və şagirdlərin sinifdənxaric mütaliəsi ilə əlaqədar qərarlar qəbul edilmiş və məqalələr yazılmışdır. Məqalə və qərarlar dövlət siyasətinin ideoloji prinsiplərinə uyğun olaraq hər dövrün ruhuna, sosial-iqtisadi və mədəni siyasət tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilmişdir.

XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının metodik təyinat problemi ortaya atılmışdır. Bu baxımdan 1982-ci ildə Azərbaycan KPMK-nin və Azərbaycan Nazirlər Sovetinin birgə qərarı ilə Respublika Elmi Pedaqoji Kitabxanası (REPK-nın) yaradıldı. 1983-cü ildən fəaliyyətə başlayan REPK məktəb kitabxanalarının metodik təminat işində böyük rol oynadı.

Tədqiqatın obyekti. Azərbaycanda məktəb kitabxana işinin metodik iş üsullarının inkişaf tarixinin araşdırılması və onların təlim tərbiyədə fəaliyyətinin rolunu aşkar etmək olmuşdur.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycanda məktəb kitabxana işinin metodik və pedaqoji işgüzarlıq fəaliyyətinin yaranması, inkişaf mərpələsi və onların sonrakı dövrlərdə fəaliyyətinin optimallaşdırılması yollarıdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

1) tədqiqatın əhatə etdiyi dövrlərdə (446-1991-ci illər) məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixini araşdırmaq, kitabxanaların spesifik xüsusiyyətlərini öyrənərək mətbuatda işıqlandırmaq, həmçinin məktəb kitabxanalarının inkişafı prosesində maneələri və çatışmazlıqları araşdırmaq, onları doğuran obyektiv və subyektiv səbəbləri aşkar etmək və dövrün dövlət siyasətinin mahiyyətini uzə çıxarmaq olmuşdur. Həmçinin qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd kitabxana fondunun tərkibi, onun şagird və müəllim kontingenti ilə müvafiqləşdirilməsi və digər tədris vasitə və vəsaitlərinin statistik məlumatını, kitabların elm və bədii məzmununu müəyyənləşdirməkdən ibarət olmuşdur; 2) məktəb və mədrəsə kitabxanalarının təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində yeri, rolu və inkişaf

tarixini araşdırmaq; 3) təlimi rus dilində olan dünyəvi məktəblərin kitabxanalarının işinin forması, məzmunu və inkişaf tarixini araşdırmaq; 4) 1920-ci ilə qədər Azərbaycan maarifpərvər və pedaqoqlarının sinifdənxaric və məktəbdənxaric şagird mütaliəsi və bununla əlaqədar olaraq onların məktəb kitabxanalarının fəaliyyəti haqqındakı fikirlərini aşkar etmək; 5) təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində məktəb kitabxanalarının iş formalarını öyrənmək; 6) yerli əhalinin maariflənməsində məktəb kitabxanalarının fəaliyyətini aşkar etmək; 7) Azərbaycan ictimaiyyətinin məktəb kitabxanalarına münasibətini aşkar etmək;8) Şagirdlərə və yerli əhaliyə kitabxana xidmətini aşkar etmək;9)Sovet hakimiyyəti dövründə məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixini araşdırmaq və onların təlim-tərbiyədə nə kimi rol oynadığını müəyyən etmək, həmçinin inkişafın dərin təhlilini vermək və s. olmuşdur.

Tədqiqatın qarşısında aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur: 1. Azərbaycanın Rusiyaya ilhaq edilməsi dövrünə qədər mövcud məktəb kitabxanalarının işinin xarakterini təyin etmək; 2. Azərbaycanın Rusiyaya ilhaq edilməsindən sonra bütün tip məktəb kitabxanalarının (qəza, ibtidai, orta və s.) xüsusiyyət və xarakterlərini aşkar etmək; 3. Məktəb kitabxanalarının təlim-tərbiyə işində fəaliyyətini ətraflı işıqlandırmaq, iş üsul və formalarını aşkar etmək; onların tənqidi təhlilini vermək; 4. Bütün tip məktəb kitabxanaları, onların kitab fondu, kitabların şagird kontinkenti ilə mütənasib olub olmadıqları haqqında bütün tarixi dövrlərdə doğru statistik məlumatını vermək; 5. Kitabxanalarda olan kitabların məzmununu, sinifdən və məktəbdənxaric mütaliənin təşkilini, kitab tədavülü qaydalarını işıqlandırmaq; 6.Qabaqcıl rus, Azərbaycan maarifçilərinin və pedaqoqlarının məktəb kitabxanası və şagird mütaliəsinin təşkili haqqındakı fikirlərini təhlilə cəlb etmək; 7. Azərbaycan ictimaiyyətinin məktəb kitabxanalarının kitab fonduna köməyini səciyyələndirmək; 8. Məktəb və mədrəsə kitabxanalarına, o cümlədən müsəlman məktəb kitabxanalarına çarizmin münasibətini aşkar etmək; 9. Mövzu ilə əlaqədar olan ayrı-ayrı pedaqoji, tarixi, ədəbi və fəlsəfi əsər və məqalələrin elmi təhlilini vermək və ümumiləşdirmək; 10. Kitabxanaların vəziyyətini, ictimai, siyasi, iqtisadi əsasını əks etdirmək.

Nəzərdə tutulan məqsəd və vəzifələrin tədqiqatında aşağıdakı çətinliklər olmuşdur:

1.Mövzu ilə əlaqədar tədqiqat işi olmamışdır; 2.Bütün dövrlərdə məktəb kitabxanalarının təlim işində rolu lazımınca qiymətləndirilmədiyi üçün, dövrü mətbuatda məktəb kitabxana işinə dair nadir məqalələr və kitabçalara rast gəlmək olur ki, bunlar da mövzunun tədqiqatını kifayət etmirdi, ona görə arxiv materiallarından, əlyazmalarından istifadə etmək

zərurəti qarşıya çıxdı; 3. Digər çətinliyin biri də ondan ibarət olmuşdur ki, QTD-ə (Qafqaz Tədris Dairəsi – 1804-1918-ci illər) daxil olan kitabxanaların, həmçinin Sovet dövründə müxtəlif pilləli məktəb sistemi ilə əlaqədar olaraq – məktəb kitabxanaları işi də bir-birindən fərqlənirdi. Bu baxımdan pedaqoji cəhətdən iş üsullarının tədqiqinin ümumiləşdirilməsində müəyyən qədər çətinlik yaranırdı.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyanın tədqiqi zamanı kompleks tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. O cümlədən biri-birini tamamlayan didaktik metodlardan istifadə olunmuşdur: Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkşafı mərhələlərlə müəyyən edilmiş, hər mərhələdə müxtəlif tip məktəblərin kitabxanalarının fəaliyyət və işləri tarixi-nöqteyi nəzərdən özünəməxsus xüsusiyyətləri təhlil edilərək nəticələr çıxarılmışdır; inkişafın və xidmət işlərinin maneələri müəyyənləşdirilmiş, tarixi təhlil metodu tətbiq edilmişdir.

Tədqiqatın tədqiqinin **metodoloji əsasını** ayrı-ayrı dövrlər üzrə mövcud olmuş pedaqoj fakt, hadisə və prosesləri öyrənmək, dərk etmək, onları araşdırmaq məqsədilə aşkar olunan nəzəri müddəaların, prinsiplərin, metod və priyomların məcmusu təşkil edir.

Burada aşağıdakı əsas məqamlara nəzər yetirilmişdir: təlim-tərbiyə prosesinin təşkili və məqsədyönlüyü haqqında nəzəri müddəalar, dövlət sənədləri, məktəb haqqında sənədlər, pedaqogika klassiklərinin, müasir görkəmli pedaqoq və psixoloqların təlim-tərbiyə haqqında fikirləri, həmçinin sinifdən və məktəbdənxaric mütaliə təliminin keyfiyyətlərinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemi ilə bağlı alim-metodistlərin elmi ümumiləşdirmələridir.

Tədqiqat işi 5 fəsildən ibarətdir.Buraya 30 cədvəl və 16 arxiv vərəqlərinin fotoköçürmələri daxildir.

Qarşıya qoyulmuş problemin tədqiqatında aşağıdakı **mənbələrdən** istifadə edilmişdir.

I. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivi; Azərbaycan Respublikası Xalq Maarif Komissarlığının fondu (f.57) və Həmkarlar İttifaqı Azərbaycan Şurası fondu (f.1114) və o cümlədən 51 və 894 nömrəli fondlar.

II. Tbilisi şəhərində Gürcüstan Respublikası Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivindən aşağıdakı fondlar: Qafqaz arxeologiya komissiyası (1864-1917), Qafqaz Tədris Dairəsi popecitelinin dəftərxanası (1849-1917), Qafqaz və Zaqafqaziya tədris müəssisələrinin Baş inspektorunun dəftərxanası (1831-1848), Məktəblərin Tiflis direksiyası (1849-1873), Zaqafqaziya məktəblərinin direksiyası (1831-1848), Qafqazda mülki hissənin baş rəhbərliyinin Baş idarə rəisinin dəftərxanası (1859-1883) və s.

O cümlədən aşağıdakı fondlar: 12, 416, 422, 423, 424, 425

III. Dövrün cari mətbuatı (faktlar, təqvimlər, sərəncamlar, hesabatlar və s.)

IV. Azərbaycan sovet pedaqoqlarının Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixinə dair yazdıqları əsərlər, Azərbaycan tarixçilərinin əsərləri.

V. XIX və XX əsr görkəmli Azərbaycan pedaqoq və maarifçilərin əsərləri.

VI. Pedaqoji mətbuat.

Mövzu H.Tağıyevin, A.Xələfovun, Ə.Seyidovun, H.Əhmədovun, M.Mehdizadənin, X.İ.İsmayılovun, Ə.Xələfovun, XIX və XX əsr görkəmli Azərbaycan pedaqoqlarının əsər və tədqiqatlarından qidalanmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakı səciyyəvi cəhətlərlə aşkar edilir:

- dissertasiya geniş faktik-statistikk və arxiv materiallarının elmi dövriyyəyə gətirilməsi əsasında Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının fəaliyyətinin metod və üsullarının inkişaf mərhələlərini, mövcud dövrün vəziyyətini və təkmilləşdirilməsi prosesini öyrənib ümumiləşdirən ilk tədqiqat əsəridir.

- Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixi bizim eranın V-XX əsrləri ərzində ilk dəfə olaraq tədqiqat obyektinə çevrilir. Məktəb kitabxanalarının inkişaf xüsusiyyətləri, onların təlim-tərbiyədə rolu araşdırılır. Məktəb kitabxanalarının apardıqları işlərin, o cümlədən şagird mütaliəsinin məzmun və formaları müəyyən edilir.

- dissertasiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycanda məktəb kitabxanaşünaslığında mühüm addım Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə məktəb kitabxanalarının işinin ümumi vəziyyəti təhlil edilmiş və məktəb kitabxana işinin təşkili prespektivləri müəyyənləşdirilmişdir.

- dissertasiya Sovet hakimiyyəti illərində, xüsusən aprel çevrilişindən sonra Azərbaycanda məktəb kitabxana quruculuğu sahəsində Sovet hökuməti və Kommunist Partiyası tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin ideoloji mahiyyəti tənqidi təhlil edilib öyrənilmişdir.

- müəllif tərəfindən hələ bu vaxta qədər nəzəri və metodik ədəbiyyatda öz əksini tapmamış müxtəlif tip məktəb kitabxanalarında metodik və iş üsullarının formalaşması prosesi və bu prosesin səmərəli nəticələri işıqlandırılmışdır.

-tədqiqatda ilk dəfə olaraq V-XX əsrlərdə məktəb kitabxana işinin müxtəlif məsələləri: o cümlədən məktəb kitabxana işinin təşkili və idarə olunması, kitabxana fondlarının formalaşması; kataloqlar, informasiya və

biblioqrafiya işləri, kütləvi tədbirlər, oxuculara xidmət, ədəbiyyatın təbliği və s. məsələlər üzrə çap edilmiş kitablar və metodik vəsaitlər araşdırılıb təhlil edilmişdir.

- tədqiqatın gedişində məktəb kitabxanalarının inkişafı, aparılan işlərin forma və məzmununda baş verən qüsurlar və nöqsanlar aşkar edilir, ümumiləşdirilir.

- tədqiqat prosesində Azərbaycanda məktəb kitabxana işinin metod və iş üsulları, bu sahədəki elmi və təcrübi proseslər, məktəb kitabxanalarının inkişaf istiqamətləri və çətinlikləri, həmçinin onların səmərəli fəaliyyətləri kompleks şəkildə öyrənilib dövrü mətbuatda ümumiləşdirilərək işıqlandırılmışdır.

- maarif və mədəniyyətimizin qaranlıq səhifələri, itib-batan, unudulan və oğurlanan pedaqoji fikir tariximiz, Azərbaycan xalqının maarif və mədəniyyət sahəsində arxivlərdə yatan nailiyyət və əməli işləri üzə çıxarılır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müasir dövrdə Azərbaycanda məktəbşünaslığın tərkib hissələrindən ən mühümüsü olan məktəb kitabxanaçılıq işinin öyrənilməsi tarixi gələcək tədqiqatlar nəzəri biliklər əsasında araşdırmalar apara bilərlər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya materiallarından və tədqiqat prosesində çıxarılmış elmi nəticələrdən aşağıdakı praktiki problemlərin həlli üçün şərait yaranır:

- tədqiqatın nəticəsi məktəblərdə kitabxanalara geniş əhatəli iş metod və üsulları aça bilər. Bununla bərabər məktəbdə təlim-tərbiyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, şagirdlərin elmi biliklərə dərindən yiyələnməsi, onlarda mütaliə mədəniyyətinin formalaşması üzrə pedaqoji kollektivin və məktəb kitabxanasının əlbir iş sistemi müəyyənləşir. Bu da pedaqoji təhsilin inkişaf problemləri üzrə tarixi-pedaqoji bilikləri genişləndirməyə imkan verir, ümumiləşdirilmiş nəticələrdən mühazirələrdə, pedaqogika, pedaqogika tarixi, xüsusilə Azərbaycan məktəb pedaqoji fikir tarixi üzrə xüsusi kurslarda, konfrans və pedaqoji yığıncaqlarda istifadə edilə bilər.

- tədqiqat əsasında ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilmiş sənəd və materiallardan Azərbaycanda məktəb kitabxana işinin inkişaf tarixinə və onun təlim prosesindəki əhəmiyyətli roluna dair elmi tədqiqatların aparılmasında;

- məktəb kitabxanalarının metodi təminatına dair yeni tövsiyə və təkliflərin həyata keçirilməsində;

- Azərbaycanda məktəb kitabxana işinin metodik təminatı ilə bağlı dünya təcrübəsinə, milli dəyərlərə və ənənələrə söykənən yeni inkişaf konsepsiyasına dair konkret təməli proqramların hazırlanıb həyata keçirilməsində;

- kitabxana kadrları hazırlayan ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində, mədəni-maarif məktəblərində;

- kitabxanaçılıq-informasiya mütəxəssislərinin ixtisasartırma kurslarında;

- kitabxanaçı-metodist kadrların hazırlanmasında və peşə səviyyəsinin yüksəldilməsində;

- tədqiqatın nəticələrindən şagirdlərin sinifdən və məktəbdənxaric mütaliəsi, o cümlədən kitab mütaliəsi ilə məşhur olanlar üçün metodik vəsait və məqalələrin hazırlanmasında yararlanmaq və istifadə etmək labüddür.

- məktəb kollektivinin – müdiriyyətin, müəllimlərin, sinif rəhbərlərinin və valideynlərin kömək və əlaqələrini təmin etməklə məktəblərin sinifdən və məktəbdən kənar mütaliəsinin təşkilində.

Müdafiəyəyə aşağıdakı əsas **müddəalar** çıxarılır:

- Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişafının dövrləşdirilməsi və hər bir dövrün özünəməxsus xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi olmuşdur;

- məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixinin bütün mərhələlərində apardıqları işin məzmunu, forma və üsulları hər bir dövrün sosial-iqtisadi, mədəni həyatı və məktəb kitabxana işinin inkişafı ilə əlaqədar şəkildə təhlili qarşıya qoyulmuşdur;

- məktəb kitabxana işinə dair mərkəzi tədris müəssisələrinin fəaliyyətinin araşdırılması və məktəb kitabxanalarının vəzifələrinin həyata keçirilməsi başlıca məqsəd olmuşdur;

- tədqiqat dövründə məktəb kitabxana işinə dair meydana gəlmiş metodik və bədii ədəbiyyatın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi, kitabxanaların kitab fondunun müəllim və şagird kontgenti ilə müvafiq baxımdan səciyyələşdirilməsi və araşdırılması vacib problem kimi dəyərləndirilmişdir;

- mövzu tədqiq olunan dövrdə Azərbaycanda məktəb kitabxanalarda olan nöqsan və qüsurlara baxmayaraq zənginləşmə və inkişaf dövrü keçirmişdir;

- məktəb kitabxanalarının maddi bazası olan kitab fondu həm müəllimlər, həm də şagirdlər üçün tələbata uyğun olmaması tədqiq edilmişdir;

- kitab fondu köklü xalqların dilində olması tamamilə dövlət tərəfindən nəzarətə götürülməmişdir, milli məktəblərdə - rus-tatar (Azərbaycan-Y.Qazıyev) məktəblərində ana dilində kitab və dərsliklər tələb və məzmuna uyğun olmamışdır. Bu hal Sovet dövründə bir qədər yaxşılaşdırılmışdırsa da, yenə qüsurların davam etməsi olmuşdur;

- baş verən nöqsan və qüsurların obyektiv və subyektiv səbəbləri ən başlıca sosial sahədən doğan iqtisadiyyat və siyasət təhlilə cəlb olunmuşdur;

- xalq təhsilinin gedişində məktəb kitabxanalarının fəaliyyətlərinin xüsusi çəkisi müəyyənləşdirilmiş, onların təlim-tərbiyədə rollarının artması səbəbləri və onlara yardımçı təsir göstərən amillərin araşdırılması olmuşdur;

- məktəb kitabxana fondunun inkişafında və kitabxanaçılıq kadrları hazırlığında neqativ halların obyektiv və subyektiv səbəblərin qeyd edilmişdir;

- məktəb kitabxanaçılarının hazırlığı, nəzəri-praktik səviyyəsinin yüksəlməsi yolları, həmçinin kitabxanaların işgüzarlığı təhlil obyektinə çevrilmişdir;

- valideynlərin və ictimaiyyətin məktəblərə və onların kitabxanalara münasibəti, maddi yardımı müzakirə mövzusuna çevrilmişdir;

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqat prosesində dissertasiyada əldə edilmiş nəticələr müxtəlif yollarla - mühazirə və məruzələrlə, dövrü mətbuatla çatdırılmışdır: 2 elmi konfransın tezisində, 2 elmi konfransın məcmuəsində, həcmi 70 səhifə olmaqla 2 monoqrafiyanın içərisində, 11 qəzet məqaləsində, 35 jurnal məqaləsində və nəhayət mövzuya dair 464 səhifə olan monoqrafiyada.

Tədqiqatın quruluşu: Dissertasiya giriş, 5 fəsil, nəticə, istifadə edilən mənbə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir

TƏDQİQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın aktuallığı əsaslandırılır, problemin öyrənilmə səviyyəsi araşdırılır, mövzunun məqsəd və vəzifələri, mənbəşünaslıq bazası, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti əsaslandırılır və tədqiqatın obyekti, predmeti, məqsədi, vəzifələri, metodları, elmi əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir və aprobasiya açıqlanır.

«**Qədim dövrlərdən XIX əsrin əvvəllərinə qədər Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının yaranması və inkişaf tarixindən (V-XVIII əsrlər)**» adlanan I fəsil 2 yarım fəsildən ibarətdir. ***«Məktəb kitabxanalarının meydana gəlməsi (446-670-ci illər)»*** adlanan I yarım fəsildə Qafqaz Albaniyasının məktəb kitabxanaları haqqında məlumat

verilir. Kilsələr nəzdində yaradılan məktəb kitabxanalarının kitab fondu və fondun məzmunu izah edilir.

Alban kilsə məktəbləri nəzdində kitabxanalarda 5 elm sahəsi üzrə kitablar toplanırdı: 1) dini etiqad ədəbiyyatı; 2) hüquqşünas ədəbiyyatı; 3) tarixi salnamə və xronoloji ədəbiyyat; 4) bədii ədəbiyyat; 5) Qrammatika ədəbiyyatı.

«Məktəb kitabxanalarının inkşafı (671-1804-cü illər)» adlı II yarım fəsildə izah edilir ki, ərəblər Azərbaycanı işğal etdikdən sonra (VII əsr) İslam dinini təbliğ etmək və əhalini ərəbləşdirmək məqsədilə məscidlər tikilir, məscidlər yanında müsəlman məktəbləri – məktəb və mədrəsələr təşkil edilir və onların nəzdində kitabxanalar yaranır və izah edilir ki, işğal dövrlərində məktəb və mədrəsələr və onların nəzdində olan kitabxanalar dağıdılmış və zaman keçdikdən sonra yenidən bərpa edilmişdir.

Zəngin və qədim tarixə malik olan məktəb və mədrəsə kitabxanaları qədim Şərq mədəniyyəti ilə bağlı olub, orta əsr Azərbaycan mədəniyyəti ilə maarifin islamçılığını, qardaşlığını və beynəlmiləlçiliyini təbliğ edərək onları inkişaf etdirmişdir.

«Rusiya işğalından sonra Azərbaycanda məktəb kitabxanaları (1804-1918-ci illər)» adlanan II **f**əsil **6** yarım fəsildən ibarətdir. ***«Məktəb, mədrəsə və yeni müsəlman məktəblərinin kitabxanaları şəbəkəsinin yaranması və inkişafı»*** adlanan I yarım fəsildə izah edilir ki, əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi Rus işğalı dövründə də məktəb və mədrəsələr yanında və ya şəxsi evlərdə kitabxanalar təşkil edilirdi. Bu növ kitabxanalara dövlət nəzarəti olmamışdır.

Lakin şagirdlərin sinifdənxaric mütailələri diqqətəlayiq idi. Bu münasibətlə İ. Şopen 1837-ci ildə «Ermənistan vilayətində maarifin vəziyyəti haqqında» məqaləsində yazırdı: «Gənclər bədii ədəbiyyatla çox məşğul olurlar. Onlardan bir çoxu Rudaki, Firdovsi, Ənvəri, Nizami, Cami, Hafis, Sədi və digər məşhur söz ustalarının əsərlərini əzbərdən bilirdilər».

Məktəb və mədrəsə kitabxanalarında kitab və digər tədris vəsaitlərinin çatışmazlığı şəraitində şagirdlərin sinifdənxaric mütaliəsi öz dövrünün azərbaycanlı ziyalılarının həmişə diqqətində olmuşdur. Belə maarifçilərdən biri də A.A,Bakıxanovdur (1794-1846).

Bu görkəmli maarifpərvər öz şəxsi kitabxanasını uşaqlar üçün açıq elan etmişdir. O, təşəbbüs edib uşaq və gənclərin mütaliəsinə xidmət göstərən «Təhzibül-əxlaq» və «Nəsaye» əsərlərini yaratmışdır, digər tərəfdən isə tərcümələri vasitəsilə bu sahədəki boşluğu doldurmuşdur.

Məktəb və mədrəsələrə və onların kitabxanalarına biganəlik hər dövrdə mövcud olmuşdur.

QTD-nin 1882-ci il hesabatında deyilirdi: «Qafqaz üzrə 1920 müsəlman məktəbi olmuşdur. Bunlardan 108-i Tiflis quberniyasında və Zaqatala dairəsində, 377-si Gəncə quberniyasında, 301-i Bakı quberniyasındadır. Göstərilən məktəblərin əksəriyyəti olduqca qaranlıq, soyuq, rütubətli, pis binaya və lazımsız mebelə malikdir» (bax:QDT popiçitelinin 1882-ci il hesabatı, T.1883-cü il, səh.179).

Öz köhnə təlimində qalan müsəlman (məktəb, mədrəsə və yeni yaranan müsəlman məktəbləri) məktəbləri Azərbaycan ictimaiyyətinin köməyi ilə XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq artmağa başladı və onların nəzdində ictimaiyyətin köməyi ilə kiçik kitabxanalar təşkil edildi.

Həmçinin məktəbin yenidən təşkili və maddi bazasını (bina əldə etmək, kitabxana təşkil etmək, müəllim tutmaq) yaxşılaşdırmaq işində Azərbaycan ictimaiyyəti böyük rol oynadı. Bu dövrdə Azərbaycanda məktəblər yanında «Müsəlman məktəblərinə kömək cəmiyyəti» təşkil edilməyə başladı

Bu cəmiyyətin köməyi ilə 1860-cı illərdə Qafqaz üzrə 2757 müsəlman məktəbi təşkil edilmişdir. Onlardan 1880-ci ildə Gəncə quberniyasında 431, Bakı quberniyasında 323, Zaqatala dairəsində 92, bütün Qafqaz üzrə 1800, nəhayət, 1915-ci ildə yalnız hazırki Azərbaycan ərazisi üzrə 786 müsəlman məktəbləri fəaliyyətdə olub, onların nəzdində kiçik kitabxanalar mövcud idi.

Müsəlman məktəb kitabxanaları və şagirdlərin sinifdənxaric mütaliələri haqqında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. Ucqarlarda maarifin inkişafına əhəmiyyət verməyən çar hökuməti yerli məktəblərə heç bir nəzarət etməyərək onlara dövlət xəzinəsindən çox az vəsait (XIX əsrin 90-cı illərindən sonra) buraxırdı.
2. Şagirdlərin sinifdənxaric mütaliəsinin tədris proqramına uyğunlaşdırılmasına səy güstərilmişdir.
3. Kitabxana fondunun azlığına baxmayaraq şagirdlər sinifdənxaric mütaliəyə ciddi yanaşmışlar və bədii yaradıcılıqlara-şer, hekayə, məruzə, referat yazmaq, teatr tamaşaları, deklamasiyalar, albomlar hazırlamaq, kitabların üzünü köçürmək və sair işlərə qoşulmuşlar.

Fəslin II yarımfəsli ***«Qəza məktəblərin kitabxanaları»*** adlanır.

1829-cu il Nizamnaməsinin təsdiqi ilə əlaqədar olaraq, binanın olub-olmamasına baxmayaraq, Azərbaycanda 1830-1838-ci illər arasında qəza məktəbləri açıldı və onların nəzdində kitabxanalar təşkil edildi (bax: cədvəl 1 və cədvəl 2). Qəza məktəb kitabxanaları 2 tipdə təşkil edilirdi: əsaslı və şagird kitabxanaları.

Azərbaycanda qəza məktəblərinin kitabxanaları Zaqafqaziyanın digər məktəblərindəki kitabxanalardan zəngin idi. Zaqafqaziyada mövcud olan 15 qəza məktəbinin kitabxanasında olan cəmi 3815 nüsxə kitabdan 1921-i

Azərbaycanda idi (bax: cədvəl 1). Bu da Azərbaycan ictimaiyyətinin məktəblərə köməyi nəticəsində olmuşdur.

1830-1852-ci illərdə Azərbaycanda dövlət məktəbləri olan 7 qəza (bax: cədvəl 2) məktəb kitabxanası fəaliyyət göstərirdi.

Qəza məktəblərinin kitabxanalarının kitab fondu əhali tərəfindən toplanmış ianə və ayrı-ayrı şəxslərin göstərdiyi yardım hesabına zənginləşirdi.

Qəza məktəb kitabxanaları barədə aşağıdakıları demək olar:

1. Qəza məktəb kitabxanaları başqa kütləvi kitabxanaların təşkilinə təkan verdi. Belə ki, bu kitabxanalar oxucuların tələbini ödəmirdi. Təbii ehtiyacdan doğaraq ziyalılar ianə yolu ilə kütləvi kitabxanalar yaratmaq təşəbbüsündə bulunurdular. Belə kitabxanalardan biri 1859-cu il sentyabrın 15-də Şamaxıda təşkil edildi. Digəri isə 1868-ci il aprelin 28-də Gəncədə açıldı.

2. Qəza məktəb kitabxanaları müəllim və şagirdlərlə bərabər şəhər və kənd ictimaiyyətinə də xidmət etmişdi.

3. Kitabxanaların kitab fondu zəif idi. Məsələn, 1845-ci ildə Gəncə qəza məktəbində bir şagirdə 1.7 nüsxə, 1865-ci ildə Şuşada bir şagirdə 1.2 adda kitab düşürdü.

4. Kitabxanalarda olan kitablar şagirdlərin bilik və yaş səviyyələrinə uyğun deyildi. Kitablar köhnə və məzmunsuz idi. Bədii ədəbiyyat yox dərəcəsində idi.

III yarımfəsil ***«İbtidai məktəblərin kitabxanaları»*** adlanır. 1853-cü ilin oktyabrında təsdiq edilmiş yeni nizamnaməyə görə Azərbaycanda ibtidai şəhər məktəbləri açıldı və onların nəzdində kitabxanalar təşkil edildi. Bu ilk ibtidai məktəb kitabxanası idi (bax:cədvəl 3).

1861-ci il islahatı və Rusiyada kapitalizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq müxtəlif tip ibtidai məktəblər yarandıvəonların nəzdində kitabxanalar da təşkil edilirdi. Belə məktəb və ya kitabxanaların sayı 1900-cu ildə Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasında 91, Bakı quberniyasında 81 və Naxçıvan qəzasında 29olmuşdur. İbtidai məktəblərin kitabxanalarının sayına gəldikdə onlar ilbəil artaraq 1850-ci illərdən 1909-cu illər arasında olan müddətdə 3-dən 272-ə çatmışdır(buraya Naxçıvan qəzasında və Zaqatala dairəsində olan məktəblər daxil deyildir.(bax: Cədvəl № 4)

1864-cü ilin iyulunda təsdiq edilmiş «İbtidai xalq məktəblərinə dair Nizamnamə»yə əsasən 1860-1870-ci illərdən başlayaraq yeni ibtidai məktəblər açılmağa başlandı. Açılan hər bir məktəbin tarixi ilə kitabxananın tarixi eyniyyət təşkil edirdi.

Sonradan açılan İbtidai məktəb kitabxanalarının fonduna dair arxiv sənədlərində və dövrü mətbuatda dəyərli məlumatlar vardır (bax: cədvəl 4)

İbtidai məktəb kitabxanaları aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirirdi:

1.Kitabxanalar kitabları şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrinə müvafiq olaraq seçib əldə etməli idi. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsinə XMN yanında təşkil edilmiş Elmi Komitet və ya Pedaqoji Sovetlər, Tədris Dairə İdarəsi rəhbərlik edirdilər. 2.İbtidai məktəb kitabxanaları şagirdlərdə mütaliəyə həvəs oyatmalı, onlara məktəbdə verilən təlim və təhsili sinifdən və məktəbdənxaric mütaliə ilə genişləndirməli və möhkəmləndirməli idi. Mənbələrin birində deyilirdi: «Məktəb tikmək və orada oxumaq və birtəhər yazmaq kifayət deyildir, məktəbin vacib vəzifəsi şagirdin əqli və əxlaqi aləmini genişləndirməkdir». 3. Kitabxana şagirdlərə kitabdan müstəqil, şüurlu, bacarıqlı istifadə etmək vərdişi aşılamalı idi. 4. Geniş xalq kütlələrinin maariflənməsi ilə ibtidai məktəb kitabxanaları yalnız məktəblilərə yox, kənd əhalisinə-gənclərə və valideynlərə, məktəbin yetirmələrinə də xidmət etməli idi. 5. İbtidai məktəb kitabxanalarının vəzifələrindən biri də bütün il ərzində şagirdlərin mütaliəsinə müntəzəm və ardıcıl rəhbərlik etmək idi.

Kitabxanaların əsas işləri: kitabxanada xidmət işinin təşkili, ədəbi qiraətlər, albomlar tərtibi, söhbətlər, bədii-ədəbi gecələrin keçirilməsi, kitab tədavülü və s. idi ki, bu işlər də həm məzmunca, həm də kəmiyyət və keyfiyyətinə görə qəza məktəb kitabxanalarından irəlidə gedirdi.

İbtidai məktəb kitabxanaları haqqında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. 1861-ci il islahatından sonra Çar Rusiyası kapitalizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq öz mənfəəti naminə ucqarlarda əhalinin elementar savad alması üçün digər məktəb tipləri kimi ibtidai məktəb şəbəkəsini də genişləndirdi və onların nəzdində kitabxanalar təşkil edildi. 2. 1850-ci illərdən 1909-cu illər arasında olan dövrlərdə ibtidai məktəb kitabxanalarının sayı yalnız Bakı və Gəncə quberniyalarında 3-dən 272-ə çatdı. 3. İbtidai məktəb kitabxanaları şagirdlərin təlim-tərbiyə işində başlıca rol oynamaqla bərabər geniş əhali kütlələrinin savadlanmasında böyük xidmət göstərmişdir. 4. Kitabxanalarda dərsliklər və sinifdənxaric mütaliə üçün kitablar az və keyfiyyətsiz olmuşdur. 5. Azərbaycanlılar üçün kitabxanalarda ana dilində dərslik və mütaliə kitabları yox dərəcəsində olmuşdur. 6. İbtidai məktəb kitabxanalarının apardığı işlərin məzmunu tarixi nöqteyi-nəzərdən qəza məktəb kitabxanalarından irəlidə idi. Lakin kitablar azlıq təşkil etmişdir və kitab tədavülü zəif olmuşdur (bax: cədvəl 5).

Fəslin IV yarımfəsli ***«Şəhər məktəblərinin kitabxanaları»*** adlanır. XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq 31 may 1872-ci il əsasnaməsinə əsasən Azərbaycanda qəza məktəbləri əsasında Şuşada (01.06.1875),

Nuxada (01.07.1877), Şamaxıda (1874-1877), Naxçıvanda (06. 07. 1879), Gəncədə(01.09.1884), Zaqatalada(01.07.1886), Bakıda (biri 01.09.1889, ikincisi 31.05.1898) və Ordubadda(01.07.1897) yeni tip məktəblər-şəhər məktəbləri təşkil edildi. Onların sayı 1875 və 1911-ci illər arasında 6-dan 11-ə çatdı (Bax: cədvəl 6). Bu məktəblərin nəzdində əsaslı və şagird kitabxanaları fəaliyyət göstəriridi, kitab fondu baxımından şəhər məktəblərinin kitabxanaları digər tip məktəb kitabxanalarından zəngin idi (bax: cədvəl 6).

XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda da natamam orta (progimnaziya) və orta(gimnaziya) məktəblər açıldı və onların nəzdində kitabxanalar təşkil edildi. Onların sayı XIX əsrin 70-ci illərində 4 idisə, 1913-cü ildə 18-ə çatdı (bax: Cədvəl 7).

V yarımfəsli ***«Natamam orta və orta məktəblərin kitabxanaları»*** adlanır. 1864-cü il Nizamnaməsinə əsasən XIX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanda natamam orta və orta məktəblər açıldı və onların nəzdində əsaslı və şagird kitabxanaları təşkil edilirdi. Onların sayı XIX əsrin 70-ci illərində 4 idisə, 1913-cü ildə 18-ə çatdı (bax: cədvəl 7). Sonralardan uzaq şəhər və kəndlərdən gəlmiş şagirdlərin dərslərinə yaxşı hazırlaşmalarına kömək etmək məqsədi ilə məktəblərin nəzdində pansion kitabxanaları, kasıb şagirdlər üçün dərsliklər və kitab anbarı, sinif rəhbərlərinin təşəbbüsü ilə kiçik sinif kitabxanaları da təşkil edilirdi.

Natamam orta və orta məktəb kitabxanaları haqqında aşağıdakıları qeyd etmək olar:1. Natamam orta və orta məktəb kitabxanalrının sayı və onların kitab fondu ilbəil artmışdır. Onların sayı 1913-cü ildə 18-ə çatmışdır. Ancaq kitablar azlıq təşkil edirdi. Məsələn, Bakı qadın gimnaziyasının şagird kitabxanasında 1884-cü ildə bir şagirdə 0.2 adda, 0.8 nüsxə, 1890-ci ildə 2.2 adda, 3.6 nüsxə, 1913-cü ildə 4 adda, 11 nüsxə kitab düşürdü. Həmçinin mütaliə üçün nəzərdə tutulan kitabların əksəriyyəti şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrinə uyğun deyildi. 2. Şagirdlərin sinifdən və məktəbdənxaric mütaliəsi ilə əlaqədar olaraq natamam orta və orta məktəb kitabxanaları vasitəsilə aparılan işlər nümunəvi və rəngarəng olub, şagirdlərin təlim və tərbiyəsi işində başlıca rol oynamışdır. 3.Kitabxanaların iş üsulları vahid sistem təşkil etmirdi: kiçik bir məktəbdə hər sinif üçün ayrı kitabxanalar düzəldilmişdir, digərində onlar yaş dərəcələrinə görə, üçüncüsündə elmi ixtisaslar üzrə bölünmüşdür. Kitablar şagirdlərə ya sinif rəhbərləri, ya ixtisaslar üzrə fənn müəllimləri, ya da xüsusi kitabxanaçılar tərəfindən verilirdi. 4. Şagirdlərin sinifdən və məktəbdənxaric mütaliəsinə zəif rəhbərlik edilirdi, bütün şagirdlər mütaliəyə cəlb edilmirdi. Bunun da iqtisadi səbəbi olmuşdur. Belə ki, Gəncə gimnaziyasından başqa heç bir məktəbdə kitabxanaçıya və

şagirdlərin sinifdən və məktəbdənxaric mütaliəsinə rəhbərlik edən şəxslərə maaş verilmirdi. Kitabxana müdirləri yalnız cüzi mükafat alırdı.

Fəslin VI yarımfəsli ***«Bazargünü, dəmiryolu,sənət və dənizçilik məktəblərinin kitabxanaları»*** adlanır.

Rusiyada kapitalizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq XIX əsrin 70-ci illərinin sonlarından başlayaraq Azərbaycanda da bazargünü, dəmiryolu, sənət və dənizçilik məktəbləri yarandı, onların nəzdində kiçik kitabxanalar təşkil edildi.

Bazargünü məktəbləri kənd ibtidai məktəbləri nəzdində açılaraq yaşlı əhalinin savadlanması və ibtidai kənd məktəblərini bitirmiş gənclərin oxu və yazı savadlarının təkminləşməsi məqsədi güdürdü.

İlk dəmiryol məktəbləri Gəncədə(1888), Hacıqabulda(1893), Bakıda (1896), Ağstafada(1901) açılıb, onalrın nəzdində şagird kitabxnaları təşkil olundu.

Bu dövrdə Azərbaycanda 3 sənət (Gəncədə-1884, Zaqatalada-1882, Bakıda-1888), bir dənizçilik məktəbi (Bakıda-1881) açılmış, onların nəzdində həm şagird və həm də əsaslı kitabxanalar təşkil edilmişdir. Burada da kitablar tələbata uyğun deyildi (bax: cədvəl 8).

III fəsil «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə kitabxana siyasəti (1918-1920-ci illər) » adlanır. Bu fəsil 2 yarımfəsildən ibarətdir: I yarımfəsil «*Xalq maarifinin inkişafı və islahatlar»*, II yarımfəsil ***«Məktəb kitabxanaları fondlarının təşkili»*** adlanır. AXC-in qurulması və 23 aylıq fəaliyyəti müddətində milli müstəvidə xalq maarifinə dair həyata keçirdiyi tədbirlərdən danışılır.

Məktəb ktabxanaları fondlarının təşkili AXC-nin yarandığı ilk günlərdən başlayaraq həyata keçirdiyi mədəni-maarif tədbirləri kitabxana işinin inkişafı üçün də əsaslı zəmin yaratdı. Kitabxana işi bu dövrdə həyata keçirilən bütün sosial-mədəni və maarifçilik işlərinin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Bu dövrdə məktəb kitabxana fondu aşağıdakı mənbələr vasitəsilə təşkil edilib zənginləşirdi: 1.Təhsil ocaqları kitabxanalarının respublikada nəşr edilən çap əsərləri ilə pulsuz və məcburi təminatı. 2.Xarici ölkələrdən kitab almaqla məktəb kitabxanalarının kitablarla təminatı. 3. Ölkə daxilində ehtiyatlardan istifadə etmək yolu ilə kitabxanaların kitab fondunun zənginləşdirilməsi, yəni öz fəaliyyətini dayandırmış məktəblərin kitabxa-nalarına kitab anbar və mağazalarında saxlanılan kitabların paylanmasının təşkili. 4. Ayrı-ayrı şəxslərin, müəssisələrin, xeyriyyə cəmiyyətlərinin kitabxanalarında olan kitabların toplanaraq kitabxanalara paylanması həyata keçirildi. Lakin Sovet işğalı nəticəsində AXC dövründə aparılan məktəb işində islahatları bərbad vəziyyətə düşdü.

Tədqiqat nəticəsində aydın oldu ki, məktəb kitabxana işinin tarixi XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq məktəb və mədrəsələrdən başqa 5 tip dövlət məktəbi kitabxanalarını əhatə etmişdir(qəza məktəbləri, ibtidai məktəblər, şəhər məktəbləri, orta məktəblər, peşə məktəbləri).

IV fəsil **«Sovet Rusiyası işğalından sonrakı dövrdə Azərbaycanda məktəb kitabxanaları (1920-1945-ci illər)»** adlanır. Fəsil 3 yarımfəsildən ibarətdir.

Fəslin ***«Sovet hakimiyyətinin ilk dövründə Azərbaycanda məktəb kitaxanalarının və sinifdənxaric mütaliənin təşkili (1920-1928-ci illər)»*** adlanan birinci yarımfəslində qeyd edilir ki, N.Nərimanovun başçılığı ilə Azərbaycanda Sovet Hakimiyyətinin maarif sahəsində apardığı ilk tədbirləri nəticəsində 1920-ci ildə 75515 şagirdi olan 937 ibtidai məktəb, 3285 şagirdi olan 28 orta məktəb işə başladı və 8 məktəb kitabxanası fəaliyyətdə oldu. 1923-1924-cü dərs ilində Azərbaycanda 8 məktəb və digər kütləvi kitabxanalarda 464389 kitab vardı ki, onun 3800-ü Azərbaycan dilində idi. Bütün kittabxanalarda oxucuların sayı isə 54307 nəfər olmuşdur. Fəslin II yarımfəsli ***«1929-1941-ci illərdə məktəb kitabxanaları şəbəkələsinin təşkili"*** adlanır. Burada I (1929-1933) və II (1934-1938) beşilliklər dövrü məktəb kitabxanalarının məhsuldar dövrü kimi qiymətləndirilir. 1935-ci ilin yanvarında Azərbaycanda 625 kitabxana olmuşdur ki, bunlardan 278-i kütləvi, 212-si məktəb və uşaq kitabxanaları olmuşdur. 1935-ci ildə 20 yeni kitabxana yaradıldı və 1936-cı ildə rayonlarda 87 məktəb kitabxanası təşkil edildi.

Az.SSR Xalq Komissarları Soveti 1937-ci il 17 may tarixli «Məktəb kitabxanaları şəbəkəsinin genişləndirilməsi və onlar üçün ədəbiyyat nəşri haqqında» 13 maddədən ibarət 3177 saylı qərar qəbul etdi. Həmçinin 1937-ci ilin noyabrında Az. SSR Xalq Komissarları Soveti «Məktəb kitabxanalarının təşkilinə dair tədbirlər və onlar üçün ədəbiyyat nəşri haqqında» adlı yeni bir qərar da verdi. Bu qərarların məktəb kitabxanalarının inkişafında mühüm rol oynadı. Belə ki, 1938-ci ilin yanvarında kütləvi və məktəb kitabxanalarının sayı 4098-ə, 1939-cu ilin yanvarında isə 3228 oldu.

1938-ci ilin 1 yanvarında məktəb kitabxanalarının ayrıca sayı 1628-ə, kitab fondu isə 386204 nüsxə idi. 43596 nüsxə kitaba malik 810 ibtidai məktəb kitabxanası, 188860 nüsxə kitaba malik 646 natamam orta məktəb kitabxanası, 153746 nüsxə kitaba malik 172 orta məktəb kitabxanası fəaliyyətdə idi.

III beşilliyin (1938-1943) ilk illərində məktəb kitabxana şəbəkəsi daha da artaraq 1940-cı ildə Azərbaycanda 1367321 nüsxə kitab fonduna malik olan 2480 məktəb kitabxanası fəaliyyət göstərirdi.

Fəslin III yarımfəsli ***«1941-1945-ci illərdə məktəb kitabxanaları və sinifdənxaric mütaliənin müharibə şəraitinə uyğunlaşdırılması»*** adlanır ki, Böyük Vətən müharibəsi (1941-1945) illərində Azərbaycanda məktəb kitabxanaları və onların kitab fondu böyük tənəzzülə uğradı. Müharibənin əvvəlki 3 ili ərzində məktəb kitabxanalarının sayı 4 dəfə azalmışdır. 1944-cü ildə 544 məktəb kitabxanası fəaliyyət göstərirdi. Onlardan 108-i Bakıda, qalanları isə rayonlarda idi.

Müharibə illərində məktəb kitabxanaçıları qarşısında şagirdləri vətənpərvərlik, düşmənə nifrət və xalqlar arasında dostluq ruhunda tərbiyə etmək kimi mühüm vəzifyələr dururdu. Qeyd edilən vəzifələri məktəb kitabxanaları lazımınca yerinə yetirirdi. Təsadüfi deyildir ki, 1942-ci ilin avqustunda xalq maarifi sahəsindəki xidmətlərinə və fədakarlıqla işlədiklərinə görə 9 nəfər məktəb kitabxana işçisinə Azərbaycanın «Əməkdar müəllimi» fəxri adı verilmişdir.

V fəsil **«Müharibədən sonrakı dövrdə məktəb kitabxanalarının inkişafı (1946-1991-ci illər)»** adlanır. Burada 6yarım fəsil mövcuddur. I yarımfəsil ***«1946-1960-cı illərdə məktəb kitabxanaları»*** adlanır. Bu dövrdə bədii ədəbiyyatın mütaliəsi ön plana çəkilir.

Bu dövrdə məktəb kitabxanası ilə bağlı əsas əlamətdar hadisələrdən biri MN məktəblər idarəsi tərəfindən 1947-ci ildə «İbtidai, yeddiillik və orta məktəblərin kitabxanaları» haqqında əsasnamənin hazırlanıb, Azərbaycan və rus dilində çap etdirilməsi olmuşdur. Əsasnamədə kitabxanaçıya pedaqoji şuranın üzvü olmaq hüququ verilirdi.

Müharibədən sonra sosialist xalq təsərrüfatının bərpa və inkişaf etdirilməsi dövründə (1946-1950) **IV** beşillikdə məktəb kitabxanalarının inkişafı sürətləndirilirdi,1945-ci ildə 1630 ibtidai məktəbin 260-da, 1342 yediillik məktəbin 827-də və 432 orta məktəbin 417-də, yəni cəmi 1504 məktəb kitabxanası var idisə, artıq 1946-cı ildə bunların sayı 1580-ə çatmışdır.

1946-1950-ci illəerdə məktəb kitabxanalarının kitab fondunun zənginləşməsinə dövlət tərəfindən ciddi fikir verilirdi. 1947-ci ildə Azərbaycanın 42 RXMŞ məktəb kitabxanalarına kitab almaq üçün Azərkitabla müqavilə bağlandı.

Sosializm quruculuğunun başa çatdırılması dövründə (1951-1960) məktəb kitabxanalarının təşkili dövlətin diqqət mərkəzində olmuş, onların şəbəkəsi daha da genişlənərək 1959-cu ildə sayı 2550-ə çatmışdır. Bu

kitabxanaların sinifdənxaric oxu üçün alınmış kitabların sayı 3.616.190 nüsxə idi. Məktəblərin sayı isə 3749 olmuşdur.

Qeyd edilən dövrdə məktəb kitabxanalrının vəzifəsi şagirdlərə təlim materiallarının mənimsədilməsində yaxından kömək etməklə bərabər, onların ümumi dünyagörüşünü, estetik və əmək tərbiyəsinin təkmilləşdirilməsində fəal rol oynamaqdan ibarət idi. Lakin nöqsan və qüsurlar davam edirdi. Bunu nəzərə alaraq Az SSR Maarif Nazirliyi 1954-cü ilin oktyabrında 8 maddədən ibarət qərar qəbul etdi. Bu qərarın məktəb kitabxanaları həyatında mühüm rolu oldu. Məktəb kitabxanalarının işi kəmiyyət və keyfiyyətcə yaxşılaşdı.

Bu dövrün əlamətdar hadisələrindən biri Sov.KP MK-nın «Ölkədə kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» 22 sentyabr 1959-cu il qərarı oldu. Qərarla əlaqədar olaraq məktəb kitabxanaları işlərini hər cəhətdən yenidən qurmalı oldular.

«XX əsrin 60-cı illərində (1961-1965-ci illər) məktəb kitabxanaları işinin genişlənməsi dövrü» adlanan II yarımfəsildə dövlət tərəfindən yaxından nəzarəti və kitabxanaların əməli fəaliyyətlərindən geniş danışılır.

Yeri gəlmişkən, **VII-X** beşilliklər ərzində (1959-1980-ci illər) Azərbaycanda məktəb kitabxanaları kəmiyyət və keyfiyyətcə inkişaf etmişdir.

VII beşilliyin ilk illərində (1961-1965) məktəb kitabxanalarının tarixində əlamətdar hadisələrdən biri də M.F.Axundov adına Respublika Mərkəzi Dövlət Kitabxanasında 29 mart 1962-ci ildə çağırılmış uşaq və məktəb kitabxanaçılarının çağırılmış müşavirəsi idi. Müşavirədə Bakının 200-dən artıq kitabxanası iştirak etdi, Bakının 1, 27, 48, 63, 81, 132, 134, 151 saylı məktəb kitabxanalarının diqqətəlayiq işləri təriflәndi.

Bu dövrdə məktəb kitabxanalarına dövlətin qayğısı daha çox artmışdır. Artıq 1955-ci ilin sonunda bütün məktəblərdə kitab fondu 5 milyon nüsxəyə çatmışdır ki, bunun da 3 milyon nüsxədən artığı ancaq sinifdənxaric oxu üçün olmuşdur.

V fəslin III yarımfəsli ***«1966-1970-ci illərdə məktəb kitabxanaları yeni vəzifələr qarşısında»*** adlanır.

1966-1970-ci illərin sonlarında məktəb kitabxanalarının geniş şəbəkəsi yaradılmışdır. 1969-cu ildə Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyi sistemində olan 3406 məktəb kitabxanasının fondu 2 milyon nüsxədən çox olmuşdur. Bu bölmədə məktəb kitabxanaları qarşısında ciddi vəzifələr qoyulur və təlim-tərbiyə işində onların rolu qiymətləndirilir, əməli işlərin həyata keçirilməsi vurğulanır, əlaqədar təhsil müəssisələrinin məsuliyyəti qeyd edilir.

Fəslin IV yarımfəsli ***«1971-1975-ci illərdə məktəb kitabxanalarının şəbəkəsi kəmiyyət və keyfiyyətcə yeni yüksəlişdə»*** adlanır ki, burada məktəb kitabxanaları həm sayca, həm də təlim-tərbiyədə apardığı işlər səciyyələnir və müvəffəqiyyətlər qeyd edilir.

1971-1975-ci illər birinci ilində əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi məktəblilərin sinifdənxaric oxusu gündəmə gəlmişdir.

Sov.İKPMK-nın «Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunu artırmaq haqqında» 1974-cü ilin may ayında qəbul etdiyi qərar ölkədə kitabxana işində böyük dönüş yaratdı.

Şagirdlərin mütaliəsinin vahid iş sistemi əsasında aparılmasında 1975-ci ildə SSRİ Maarif Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş "Məktəb kitabxanası haqqında nümunəvi Əsasnamə" başlıca proqram idi.

Fəslin V yarımfəsli ***«Məktəb kitabxanaları şəbəkəsinin formalaşması (1976-1980-ci illər)»*** adlanır. Burada Sov. İKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin "Ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərin dərsliklərdən pulsuz istifadə etməsinə keçmək haqqında" qərarı bu dövrdə əlamətdar bir hadisə oldu. Tədbir 6 dərs ili üçün nəzərdə tutulurdu:1)1978-1979- cu dərs ilində I sinif şagirdləri üçün; 2)1979-1980-ci dərs ilində **II-III** sinif şagirdləri üçün; 3)1980-1981-ci dərs ilində **IV-V** sinif şagirdləri üçün; 4)1981-1982-ci dərs ilində **VI-VII** sinif şagirdləri üçün; 5)1982-1983-cü dərs ilində **VIII-IX** sinif şagirdləri üçün; 6)1983-1984-cü dərs ilində **X-XI** sinif şagirdləri üçün.

Fəslin VI yarımfəsli ***«Məktəb kitabxanalarının metodik təminat sisteminin təşkili (1981-1991-ci illər)»*** adlanır. Bu dövrdə məktəb kitabxanaları bir çox çətinliklərlə rastlaşmış və onların öhdəsinə düşən məqsəd və vəzifələr yerinə yetirilmişdir. Burada 1983-cü ildə Azərbaycan Maarif Nazirliyinin təşkil etdiyi «Azərbaycan Respublikası Elmi- Pedaqoji Kitabxanası» (AREPK) əhəmiyyətli metodik təminat rolu oynamışdır.

XX əsrin 80-ci illərində AREPK-nin metodik fəaliyyətinin əsas istiqaməti ümumtəhsil müəssisələri kitabxanalarını fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlərin və digər təlimat xarakterli metodik materialların tərtibatından ibarət olmuşdur. AREPK müasir dövrdə 5 mindən artıq kitabxananın və təqribən 36 milyon çap vahidini birləşdirən ümumtəhsil müəssisələri kitabxanalarının metodik təminat sistemini təşkil edir. Bununla AREPK-nin fəaliyytəi nəticəsində ümumtəhsil məktəbləri kitabxanaları metodik təminat sisteminin əsası qoyulmuş və normativ bazası yaradılmışdır.

Bu dövrdə məktəb kitabxanalarının həyatında əsas əlamətdar hadisələrdən biri də o oldu ki, Sov. İKP Mərkəzi Komitəsinin və SSRİ Nazirlər Sovetinin «Ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərin təlimi, tərbiyəsini və əməyə hazırlanmasını daha da təkminləşdirmək haqqında»kı qərarında

şagirdlərin peşə maarifi diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə məktəb kitabxanalarının öhdəsinə də böyük vəzifələr düşmüşdür. **XI** beşilliyin (1981-1985) **I** ilində əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi məktəblilərin sinifdənxaric oxusu gündəmə gəlmişdir. Bu dövrdə aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulurdu:

- şagidlərin biliklərə marağının inkişafına və onların öz biliklərini müstəqil artırmaq vərdişləri əldə etməsinə nail olmaq üçün ədəbiyyat müəllimləri yaradıcılıq və təşəbbüskarlıqla işləməli, sinifdənxaric oxunu elmi-pedaqoji əsaslar zəminində təşkil etməlidir;
- müəllim şagirdlərin öz biliklərini müstəqil surətdə artırmalarına, ədəbiyyat dərslərində qazandıqları biliklərlə qane olmamalarına çalışmalı, onların sinifdənxaric oxusunu stimullaşdırmalı, müstəqil mütaliə zamanı əldə etdiyi biliklərdən maksimum bəhrələnmələrinə səy göstərməlidir («Azərb.müəl.», qəz.13 noyabr 1981, №-91, səh-3).

1981-1985-ci illərdə məktəb kitabxanalarına dövlət qayğısı məqsədyönlü olmuşdur. Azərbaycan SSR-də hər il 17 milyon nüsxə kitab çap olunmuşdur.

XII beşillikdə (1986-1990) məktəblilərin asudə vaxtlarının təşkilinə diqqət yetirilirdi. Arzərbaycanda 15 milyon nüsxədən artıq kitab fonduna malik olan 3675 məktəb kitabxanası şagirdlərə xidmət edirdi.

Məktəb kitabxanaları məktəblərin pedaqoji kollektivi ilə birlikdə oxucuların yaradıcı ziyalılarla, istehsalat və kənd təsərrüfatı qabaqcılları, əmək və müharibə veteranları ilə görüşlərini, oxucu konfransları keçirmiş, kitab müzakirələri aparmışlar.

Bununla yanaşı məktəb kitabxanalarının nöqsanları da az olmamışdır. Məktəb kitabxanaları dövrün tələbini lazımınca yerinə yetirə bilməmişdir. Belə ki, şagirdlərdə mütaliəyə, o cümlədən tədris, bədii kitab və ictimai-siyasi ədəbiyyatla müstəqil işə maraq zəif olmuşdur.

Bu dövrdə kadr siyasəti məktəb kitabxanalarının əsas problemlərindən biri olaraq qalırdı. 1987-1988-ci dərs ilinin əvvəlində 3173 məktəb kitabxanasında işləyənlərin 728-i ali, 229-u natamam ali, 1211-i orta ixtisas, 1005-i orta ümumtəhsilli olmuşdur. Ümumiyyətlə, məktəb kitabxanalarında işləyənlər arasında ixtisaslı kitabxanaçılar azlıq təşkil etmişdir.

Bütün bu çatışmazlıqları nəzərə alaraq Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin 6 iyul 1988-ci il tarixdə çağırılmış kollegiyası məktəb kitabxana işinin fəaliyyətini əsaslı surətdə yenidən qurmaq və planauyğun şəkildə inkişaf etdirmək məqsədilə təcili və səmərəli qərarlar vermişdir.

TƏDQİQATA DAİR ÜMUMİ NƏTİCƏ VƏ TÖVSİYƏLƏR

1. Alban məktəblərinin və onların kitabxanalarının təşkilində Alban çarlarının, xüsusən III Vaçaqanın (çarlığı 487-510) və Cavanşirin (ömrü 635-681) böyük xidmətləri olmuşdur. Kitabxanalarda 5 elm sahəsi üzrə ədəbiyyat toplanır (dini etiqad ədəbiyyatı, hüquqşünas ədəbiyyatı, tarixi salnamə və xronoloji ədəbiyyat, bədii ədəbiyyat, qrammatika ədəbiyyatı) və gənc nəslə təlim edilirdi və onlardan məmurlar hazırlanırdı.

2. Məktəb və mədrəsə kitabxanalarının tarixi onların yaranma tarixi ilə sıx surətdə bağlı olub, eyniyyət təşkil etmişdir.

3.VII əsrdən başlayaraq XIX əsrə qədər məktəb və mədrəsələr uzun zaman Azərbaycanda yeganə təhsil ocaqları olmuşdur. Kitabxanalar məktəblərdə və məscidlərdə, əksər hallarda isə mollaların evlərində təşkil edilirdi.

Araşdırmalardan aydın oldu ki, məktəb və mədrəsələrdə təlim ərəb və fars dilində aparıldığından onların kitabxanalarında olan kitablar da ərəb və fars dilində olmuşdur. Lakin XIX əsr Azərbaycan maarifpərvərləri və pedaqoqlarının təşəbbüsü ilə ana dilində dərslik və mütaliə kitabları yeni yaradılan məktəb və mədrəsə kitabxanalarının kitab fondunu zənginləşdirmişdir.

Bu kitabxanaların təsiri ilə Azərbaycanda rus dili və qabaqcıl Avropasayağı rus mədəniyyəti yayıldı.

4. Ən qədim zamanlardan Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal edilməsi dövrünə qədər Azərbaycanda çapçılıq işi zəif inkişaf etmişdir. Şagirdlərə lazım olan dərsliklər və s. əsərlərin üzləri xəttatlar tərəfindən köçürülürdü. Ona görə də əlyazmalardan ibarət olan bu tədris vəsaitləri azlıq təşkil edirdi.

5. Dövrün ictimai – iqtisadi və siyasi vəzifəsi iləəlaqədar olaraq kitabxana fondunun çox hissəsini dini kitablar təşkil edirdi.

6. Məktəb və mədrəsə kitabxanaları ardıcıl surətdə inkişaf etməmişdir.

7. Pedaqoji kollektivin məktəb kitabxanası ilə birgə fəaliyyətinin təşkilinə cəhd göstərilmişdir. Məktəb kitabxanası peşələrin təbliğ edilməsində pedaqoji kollektivə yaxından kömək etmişdir.

8. Oxucu-şagirdin dünyagörüşünün formalaşmasında, elmlərin əsaslarının öyrənilməsində və ictimai hadisələrin mahiyyətinin açılmasında kitab mühüm vasitə kimi çıxış etmişdir.

9. Məktəb kitabxanalarında fərdi və kütləvi işlərin nəticəsi olaraq şagirdlər ən vacib və maraqlı kitabları mütaliə etmiş, elmi-texniki tərəqqi zəminində təhsildə aldıqları bilikləri genişləndirmiş və zənginləşdirmişlər.

Tədqiqat nəticəsində aydın oldu ki, məktəb kitabxanalarının iş üsulu get-gedə təkmilləşmiş, kitab tədavülündən başlayaraq teatr tamaşalarının verilməsinə qədər yüksəlmişdir.

Bir çox nöqsan və qüsurlarına baxmayaraq məktəb kitabxanalarının Azərbaycanda məktəb təhsilinin və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində, şagirdlər arasında rus və xarici dillərin öyrənilməsində, şəhər və kənd sakinləri arasında elmin, mədəni-maarif işinin yayılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

10. Məktəb kitabxanalarının inkşafında və onların işlərinin təkmilləşdirilməsində dövlət qayğısının və görkəmli maarif və mədəniyyət xadimlərinin pedaqoji fikirlərinin başlıca rolu olmuşdur.

11. Məktəb kitabxanasının apardığı tədbirlər fənlərin proqram materiallarının zənginləşdirilməsinə xidmət etmişdir, şagirdlərin dərslərdə aldıqları bilikləri genişləndirmək vasitəsi kimi çıxış etmişdir. Bu da məktəb pedaqoji kollektivinin kompromis fəaliyyətləri nəticəsində əldə edilirdi.

12. Kitabxana işinin təşkili tələb edir ki, şagirdlərin arzu və cəhdləri, maraq və qabiliyyətləri hesaba alınsın. Ona görə şagirdlərin mütaliə məsələlərinə dair sorğularını, fərdi xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədi ilə müxtəlif iş üsulları, forma və vasitələri tətbiq etmək lazım gəlmişdir

13. Təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə məktəb kitabxanasının apardığı işlərdə ciddi çatışmazlıqlar olmuşdur. Bir tərəfdən kitabxana işçilərinin ixtisas təhsilinin olmaması, digər tərəfdən kitabxanaların maddi-texniki bazasının zəifliyi, həmçinin onların maddi təminatının lazımı dərəcədə olmaması; sinifdənxaric oxuya dair kitabların kifayət qədər olmaması; onların forma və məzmunca yararsız olması mütaliə mədəniyyətinin təşkilinə mənfi təsir göstərməyə bilməzdi.

Tədqiqatdan aydın olur ki, hansı məktəblərdə kitabxanaların kitab fondu zəngin idisə, orada şagirdlərin mənimsəmə faizi də yüksək olmuşdur. Məsələn, 1885-ci ildə 194 şagirdi olan Naxçıvan şəhər məktəbinin şagird və əsaslı kitabxanasında 3973 nüsxə kitab olmuşdur ki, orada hər şagirdə 20.4 nüsxə kitab düşürdü. Məktəbin illik müvəffəqiyyəti 70% təşkil edirdi. Həmin ildə 165 şagirdi olan Şamaxı şəhər məktəbinin şagird və əsaslı kitabxanasında 1486 nüsxə kitab olmuşdur ki, orada hər şagirdə 8.9 nüsxə kitab düşürdü. Məktəbin illik müvəffəqiyyəti 54 % olmuşdur.

Məktəblərdə kitabxana xidməti çox zəif olmuşdur. Məsələn, 1909-cu il məlumatına görə ibtidai məktəb kitabxanalarında bir kitab il ərzində orta hesabla 0.68 dəfə tədavül etmişdir (bax: Cədvəl 5).

14. Tədqiqatdan aydın oldu ki, şagirdlərin mütaliə mədəniyyətinin formalaşması üçün həm pedaqoji kollektivin, həm də kitabxanaçının ciddi və ardıcıl planlı iş sistemi labüddür. Bu iş sistemini həyata keçirmək üçün

kitabxanaçılıq və biblioqrafiya biliklərinin həm tərbiyəçilərə, həm də şagirdlərə tədris olunması irəli sürülürdü.

15. Kitabxanada kitabların tövsiyə olunması və mütaliənin təşkili sahəsində məktəblilərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə və tövsiyə olunan kitabın xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq müxtəlif üsul və metodlar tətbiq edilmişdir:a) mütaliə olunan kitabların məqsədyönlü seçilməsinə, oxucularda maraq və səylərin inkişafına, oxucuların mütaliə texnologiyasının təkmilləşdirilməsinə və şagirdlərin marağının yüksəldilməsinə məqsədi ilə xidmət edən fərdi söhbətlər; b) kataloqlardan, göstəricilərdən, sərgilərdən, viktorinalardan, guşələrdən və s. yaradıcı şəkildə istifadə etməyə xidmət edən kollektiv söhbətlər; c) kitabların təbliğində əvəzedilməz rol oynayan plakatlar, tematik guşələr, tövsiyə olunan ədəbiyyat siyahısı və s.; ç) məktəb kitabxanaları yalnız kitabların və dərsliklərin saxlanmasına və mühafizə edilməsinə xidmət etməmiş, həmçinin onlar XIX əsrin sonlarına qədər coğrafiya, tarix, fizika, kimya, biologiya və.s fənlərə dair vəsaitlərin saxlanmasına və mühafizə edilməsinə də xidmət etmişdir.

16. Oxunmuş materialın məzmunu üzrə rəylər (yazılı və şifahi), referatlar, annotasiyalar, məruzələr, illustrasiyaların hazırlanmasında şagirdlərə kömək etmək üçün fərdi və kütləvi iş aparmaq, ən yaxşı iş üçün müsabiqə keçirmək, tədbirlərə daha çox şagird cəlb etməyin mümkünlüyü aşkar edilmişdir.

Sinifdənxaric oxu üzrə kitabların mütaliəsi zamanı şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin hökmən nəzərə alınması məktəb kitabxanasının işlərinin səmərəliyini büruzə verir.

17. Müəllimlərin metodiki, pedaqoji ustalığının inkişafında məktəb kitabxanaçısının xidməti böyükdür. Kitabxanaçı metodiki guşələr təşkil etmiş, yeni pedaqoji və metodiki ədəbiyyatı təbliğ etmişdir.

18. Sovet dövründə ana dilində dərslik və sinifdənxaric mütaliə işinə qayğı dövlət səviyyəsində olmuşdur. Bu baxımdan məktəb kitabxanalarının işi dərindən araşdırılmış və nəzərdə tutulan məqsədə nail olunmuşdur.

Şagirdlərin dərslərdə aldıqları bilikləri zənginləşdirmək üçün məktəb kitabxanası I-XI (I-X) sinif şagirdləri ilə işlər aparmalı olur. Mütaliə işinin təşkilinə müxtəlif metod və üsullardan istifadə etmək lazım gəlir ki, bu da pedaqoji kollektiv və valideynlərlə sıx əlaqə şəraitində yerinə yetirilirdi.

Həmin metod və işlərdən qeyd etmək olar:

a) oxunması məsləhət görülən kitabların siniflər üzrə dərs ilinin əvvəlində siyahısının tərtibi və onların təbliği. Bu məqsədlə tövsiyə siyahıları, divar qəzetləri, bülletenlər, foto-montajlar və sair təlimatlar hazırlanıb gözəçarpan yerlərdən asılırdı.

b) oxunacaq və oxunmuş kitablar haqqında söhbətlər və müsahibələr, kitab müzakirələri, kitab sərgiləri, disputlar, səhərciklər, gecələr, oxucular konfransları, görüşlər və s. aparılırdı.

c) mütaliənin səmərəliyi baxımından uşaqların fərdi və yaş xüsusiyyətlərinə uyğun kitabların seçilməsi başlıca vəzifələrdən biri uşağın nə ilə maraqlandığı, hansı kitablara meyl göstərildiyi əsas eksperiment obyekti kimi nəzarətdə olmuşdur.

I-IV siniflər üçün kitablar,V-VII siniflər (V-VIII) üçün kitablar, VIII-X(IX-XI) siniflər üçün kitablar.

19. Şagirdlərin sinifdən və məktəbdənxaric mütaliəsinin müvəffəqiyyətli keçməsi üçün məktəb kitabxanalarının kütləvi kitabxanalar və digər ictimai kitabxanalarla əlaqəsi olmuşdur.

20. a) məktəb kitabxanaçısının fənn müəllimləri ilə əlbir işləməsi, onun tədris proqramına uyğun ədəbiyyat seçməsi və onların təbliği sahəsində gördüyü işlər böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Sinifdənkənar mütaliə işində kitabxanaçı nəinki müəllimlərə kömək etmiş, həm də bu işin təşəbbüsçüsü və təşkilatçısı olmuşdur.

b) kitab müzakirələrinin, disputların, oxucu konfranslarının keçirilməsi, yubileylərlə əlaqədar divar qəzeti, bülletenlər, fotomontajlar və albomlar tərtibi şagirdlərin əmək vərdişlərini artırmış, elmi və təşkilati yaradıcılıqlarını inkişaf etdirmiş və təlim prosesində aldıqları bilik, bacarıq və vərdişləri möhkəmləndirmiş və zənginləşdirmişdir.Onlarda bədii və əqli tərbiyə formalaşmışdır.

c) təlim prosesinə yaxından kömək etməkdə məktəb kitabxanalarının rolu böyükdür. Məktəbin kitabxanaçısı bu işdə aparıcı rol oynamışdır.

21. Məktəb kitabxanaçıları məktəbin tərbiyə üzrə təşkilatçılarının təlim-tərbiyə üzrə direktor müavinlərinin məktəb pedaqoji kollektivinin məktəbdən və sinifdənxaric mütaliə zamanı şagirdlərin mütaliə prosesini o cümlədən oxucuların kitablara və dərslərə qayğılı münasibət bəsləmələrinə aid fəaliyyətlərini istiqamətləndirmişlər, şagird ictimai təşkilatları ilə birlikdə dərsliklərin daha yaxşı qorunub saxlanılmasına dair məktəbdaxili yarışların, müsabiqələrin, baxışların təşkil olunub keçirilməsi üçün müvafiq şərtləri hazırlayıb məktəb pedaqoji şurasında müzakirə edilməyə təqdim etmişlər. Kiçik yaşlı məktəblilər arasında sinif müəllimləri, pioner və komsomol fəalları vasitəsilə “Kitab dostları”, “Kitablara yardım”, “Kitabsevərlər”, “Kitabları müalicə edirik”, “Cildçilik”, “Cildçilər” dərnəklər və orada fəallar dəstələri təşkil edilmişdir.

22. Sinif və fənn müəllimləri şagirdlərin oxucu formullarının vaxtında tərtib olunmasına kitabxanaçılara yaxından rəhbərlik etmişlər.

23. Şagirdlərin peşəyönümündə və ümumiyyətlə, təlim-tərbiyə işində, sinifdənxaric tədbirlərdə məktəb kitabxanasının öhdəsinə böyük vəzifələr və məsul işlər düşürdü. Kitabxanaçı dərslik fondunun yaradılması və bu fonddan düzgün istifadə edilməsində, bədii ədəbiyyat vasitəsilə şagirdlər arasında elmi biliklərin təbliğ edilməsində və onlar tərəfindən müəyyən bir peşənin seçilməsində pedaqoji kollektivə yaxından kömək etmişdir.

24. a) məktəb kitabxanalarının bir çoxu şagirdlər arasında bir qayda olaraq müntəzəm iş aparmamışlar: a) bir sıra məktəblərdə sinifdənxaric oxu və mütaliə mədəniyyəti haqqında pedaqoji şura və istehsalat müşavirələrində məsələ müzakirə olunmamışdır; b) məktəbdə sinifdənxaric oxu və mütaliə mədəniyyətinin inkişafına valideynlərin köməyindən az istifadə olunmuşdur; c) məktəb kitabxanalarının bir çoxunun lazımi binası olmadığından kitablar, qəzet və jurnallar kiçik bir otağa, yaxud dəhlizə yığılırdı, şagird və müəllimlərin onlardan istifadə etməsinə çətinliklər yaranırdı.

25. Məktəb kitabxanasının işinin pedaqoji şuralarda və direktoriyanı müşavirələrdə müzakirəsi müsbət nəticə verirdi, şagirdlərin sinifdənxaric mütaliəsinin təşkili üçün tövsiyələr hazırlamağa kömək edirdi.

Şagirdlərdə mütaliə mədəniyyətinin formalaşması və inkişafının bütün mərhələlərində fənn müəllimləri, sinif rəhbərləri, şagird təşkilatları, məktəb rəhbərləri və valideynlərin qarşılıqlı fəaliyyəti çox mühüm rol oynamışdır.

Təlim və tərbiyə keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə əsərin ideya istiqamətini, onun tərbiyəvi vəzifələrini oxuculara çatdırmaq, onların yaş, inkişaf və maraqlarını nəzərə almaqla onlara diferensial və fərdi yanaşmaq məktəb kitabxanaçısı üçün zəruri olmuşdur.

26. Məktəb kitabxanasının başlıca vəzifələri şəxsi təhsil üsullarını təkmilləşdirmək prosesini sistemli şəkildə istiqamətləndirmək, şagirdlərdə mütaliə mədəniyyəti və bilik dairəsinin genişlənməsinə səy göstərməyi tərbiyə etməkdən ibarət olmuşdur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilirdi: a)uşaqları müntəzəm olaraq oxu üçün seçilmiş kitablarla tanış etmək; b) kitabların oxunuşunu təşkil etmək; c) əldə edilmiş nəticələri yekunlaşdırmaq.

27. Biliklərin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi, oxu mədəniyyətinin yüksəldilməsi sahəsində kitabxananın fəaliyyəti aşağıdakı məqsədlərin həyata keçirilməsinə xidmət edirdi: a) şagirdlərin ümumtəhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə və müəyyən peşəyönümü istiqamətinə xidmət edən kitabların mütaliəsi; b) mütaliə və biblioqrafik biliklərin şagirdlərdə formalaşması.

28. Məktəb kitabxana həyatının tarixi mərhələləri üzrə oxunmuş kitablar haqqında rəylərin, referatların, məruzələrin annotasiyaların

hazırlanması şagirdlərə oxuduqları kitabların məzmununu və ideyasını dərindən başa düşmək və düzgün qiymətləndirmək imkanı vermişdir. Bu baxımdan sinifdənxaric mütaliə işləri üzrə müsabiqələrin keçirilməsi oxucuları fəallaşdırırdı, daha çox şagird kütləsini oxuya cəlb edirdi.

Fəal oxucular boş vaxtın səmərəli təşkilinə, çoxsahəli yaradıcı işlərin aparılmasında, kitabların mübadiləsi və təbliğində, fərdi və kollektiv tədbirlərin təşkilində müsbət rol oynamışlar.

29. Sovet dövründə tədris ilinin əvvəlində kitabxanaçı pedaqoji kollektivlə qarşılıqlı əlaqə əsasında şagirdlərin mütaliəsinin təşkili üzrə vahid iş planı tərtib etmək və bütün tədris ili ərzində bu plana əməl etməyə diqqəti artırmağa cəhd göstərmişdir.

Planın həyata keçirilməsində aşağıdakı tələblərə əməl olunmuşdur:a) şagirdlərin sinifdən və məktəbdənkənar oxusu ilə əlaqədar aparılan işlərin məzmunu, forma və metodlarının müəyyən edilməsində əlaqə və ardıcıllığın gözlənilməsi; b) oxuculuq fəaliyyətinin təşkilində müxtəlif yaşlı məktəblilərə fərdi yanaşma olmuşdur ki, buradasinifdənxaric mütaliənin fərdi işplanının tərtibi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir; c) proqram materialları vasitəsilə möhkəmləndirilən, məktəblilərin nəcib keyfiyyətlərini formalaşdıran, onların sosial və peşə fəallığını artıran kollektiv iş formalarının təşkilinə, keçirilməsinə və ardıcıllığına diqqət yetirmək vacib sayılmışdır.

30. Sovet dövründə kitabxana kollektorunun iş planına müvafiq olaraq kitabxana fondunun komplektləşdirilməsini təmin etmək, bu məqsədlə ayrılan vəsaitin düzgün xərclənməsinə nəzarəti yüksəltmək, həmin vəsaitin rayon(şəhər) Təhsil Şöbəsinin büdcəsində mərkəzləşdirmək üçün daimi nəzarətin böyük rolu olmuşdur.

31. Müəyyən olunmuşdur ki, ayrı-ayrı tədris və ixtisasartırma müəssisələrində şagird mütaliəsi ilə əlaqədar kursların təşkili, məktəb kitabxanasının iş sistemini formalaşdırmaq baxımından faydalı olmuşdur:a) Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramına I-XI sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətlərinə və təhsil səviyyələrinə müvafiq olaraq “Kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin əsasları” mövzusunu (6-8 saat) əlavə etmək və fənn müəllimlərinin metodbirləşmələrində eyni mövzuda, eyni miqdarda məşğələlərin təşkilinə nail olmaq; b) fənn müəllimlərinin ixtisasartırma kurslarının proqramına “Məktəblərdə mütaliə mədəniyyətinin formalaşması və bu prosesə rəhbərlik” adlı məşğələ mövzusu daxil etmək; c) bütün ixtisaslar üzrə pedaqoji universitetlərdə “Şagirdlərin mütaliə mədəniyyəti tərbiyəsi” adlı kursun proqramını tərtib etmək kimi məsələlərin həllinə fikir vermək faydalı olmuşdur.

32. Mütaliə keyfiyyəti və mədəniyyətinin yüksəldilməsinə, şagirdlərin intellektual və idrak fəaliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərən tövsiyələrə əməl olunarsa, səmərəli nəticələr əldə olunar. Bu baxımdan aşağıdakılar labüd olmuşdur: a) kitabxanaçı, sinif rəhbəri və fənn müəllimlərinin birgə rəhbərliyi və nəzarəti ilə sinifdənxaric oxunun sistemli şəkildə aparılması; b) sovet dövrü şəraitində fiziki şərait(oxu zalı, kitablar üçün otaq və s.) maddi-texniki baza mütaliəyə rərhbərlikdə pedaqoji prinsipləri nəzərə almağa kömək edən əyani vəsait və vasitələrin olması(təlimat və tövsiyələr, kompüterlər, filmoskoplar, diaskoplar, biblioqrafik aparatlar və s.), məktəb kitabxanasının bədii tərtibatı; c) kitabxanaşünaslıq kursunda "Uşaqlara kitabxana xidməti" adlı kurslar təşkil etmək, orada mütaliənin pedaqogika və psixologiyasına dair mühazirələr oxumaq; ç) məktəb kitbxanasını yararsız kitablardan təmizləmək, onu klassik və ən yaxşı müsair uşaq ədəbiyyatı, həmçinin metodik ədəbiyyat, kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiyaya aid vəsaitlərlə təmin etmək; d)şagirdlərin oxu mədəniyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə aparılan iş formalarının təkmilləşdirilməsi üzrə metodik tövsiyələr hazırlamaq; e) qabaqcıl təcrübəni ümumiləşdirmək, səmərəli informasiyanın köməyi ilə onu kütləvi şəkildə oxuculara çatdırmaq və s. kimi məqsədlərin güdülməsi məqsədəuyğundur.

33. Mütaliə mədəniyyətini, bibliopqrafik bilik, bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirmək məqsədilə kitabxana dərslərinin aparılmasında fənn müəllimlərinin, sinif rəhbərlərinin və məktəb kitabxanaçısının qüvvələrini birləşdirmək işindən, kitabların tövsiyə olunmasında və digər məqsədyönlü işlərin aparılmasında məktəbin və kitabxanaının imkanlarından istifadə edilməsi yaxşı nəticələr verir.

34. Keçmişin təcrübəsindən aydın olur ki, şagirdlərin mütaliəsinə rəhbərliyin nəzəri, metodik və tarixi məsələlərinin tədqiq edilməsi ilə yanaşı bu gün məktəb kitabxanaları şəbəkəsinin planauyğun təşkil edilməsi, məktəb kitabxanası üçün müstəqil otaqların olması, hətta belə otaqların tikilməsi, şagirdlərin və kitabların sayına görə kitabxana işçilərinin sayının müəyyənləşdirilməsi, hər il müntəzəm olaraq kitab alınmasına büdcə ayrılması, fondun düzgün təşkili, oxuculara xidmət üsullarının təkmilləşdirilməsi və s. bu kimi məsələlərin həlli vacibdir.Bütün bunlar şagirdlərin psixoloji mühitinə müsbət təsir göstərir.

Beləliklə, XIX-XX əsrlər ərzində milli kitabxana mədəniyyəti tarixinin yadda qalan hadisələri baş vermiş və Azərbaycan xalqının ən böyük kitab xəzinəsi yaradılmış, bütün bölgələri əhatə edən geniş kitabxanalar şəbəkəsi qurulmuş və mərkəzləşdirilmiş, kitabxanaların maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş və kitab palatası təşkil edilmişdir. Bu gün həm ictimai, həm

də məktəb kitabxanalarının kitab fondları həm xarici, həm də yerli yazıçı və alimlərin kitablarının yeni nəşrləri ilə zənginləşdirilir.

Lakin onu da yaddan çıxarmaq olmaz ki, Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində erməni silahlı dəstələri işğala məruz qoyduqları ərazilərimizdə vandalizm aktı törətmiş, illərlə fondlarında 4 milyondan artıq kitabın mühafizə olunduğu 1000-ə yaxın kitabxananın və kitabxana filiallarını birləşdirən mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemini bütövlükdə dağıtmışlar.

O cümlədən, işğal edilmiş rayonlarda: 890 yaşayış məntəqəsinə daxil olan 150000 ev, 7000 ictimai bina, 693 məktəb və onların kitabxanaları, 855 uşaq bağçası, 695 sağlamlıq müəssisələri, 927 kənd, şəhər və digər ictimai kitabxanalar, 44 qədim məbədlər, 9 məscid, 9 tarixi yer, 464 tarix və muzey abidələri, 40000 muzey eksponatları, 6000 sənaye və kənd təsərrüfat müəssisələri, 800 km avtomobil yolu, 160 körpü, 2300 km su kəməri, 2000 km qaz kəməri, 15000 km elektrik xətti, 280000 hektar meşə, 1000000 hektar əkin sahəsi, 1200 km suvarma sistemi tamamilə məhv edilmişdir. Həmçinin 244000 qoyun, 69000 iri buynuzlu mal Ermənistana aparılmışdır. Ümumi itki 60 milyard ABŞ dolları dəyərində Azərbaycanın itkisi olmuşdur. («Erməni terroru» kitabı, B., 2005, 166 s., s.1-2; «Azərbaycana qarşı erməni təcavüzünün nəticələri» – B.2006, 12 s., s.2-3) .

Fiziki canlı qüvvə daha böyük dəhşətlərə düçar olmuşdur. Azərbaycan xalqına qarşı törədilən soyqırımının fiziki canlı qüvvəsinin nəticəsi belə olmuşdur: Ermənistandan250000 qaçqın, (indi 1 milyona yaxın), Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindən 660000 məcburi köçkün, (indi 3 milyona yaxın) doğma ata-baba yurdlarından, doğma od-ocaqlarından məhrum edilmişdir. Fiziki canlı itki aşağıdakı kimi olmuşdur: 20000 adam həlak olmuş, 50000 adam əlil olmuş, 4866 adam itkin düşmüşdür.

Bununla yanaşı Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistanda) azərbaycanlılara məxsus olan 216 orta məktəbin, 179 sırf azərbaycanlı kəndinin, o cümlədən 80 beynəlmiləl kəndin kənd və məktəb kitabxanaları darmadağın edilmişdir. Qeyd edilən məktəb və kəndlərin maddi və mədəniyyət abidələri (muzeylər, laboratoriyalar, tarixi abidələr, məscidlər və s.) məhv edilmişdir. 269 kəndin (179+80) kolxoz və sovxozlarının və həmin kəndlərin sakinlərinin kənd təsərrüfat avadanlıqları (maşınlar, traktorlar, kombaynlar və s.) və malqarası, ambarlar müsadirə edilmişdir. Qərbi azərbaycanlıların itkisi 40 milyard ABŞ dolları dəyərində olmuşdur (Əziz Ələkbərli. "Qərbi azərbaycanlıların 1988-ci il soyqırımı" kitabı, B.2008. 560 s.).

Bununla yanaşı bu gün kitabxana-informasiya şəbəkəsinə malik Azərbaycanımızda 12 mindən çox müxtəlif tipli kitabxana mövcuddur. Kitabxana işi hər an müstəqil dövlətimizin qayğısındadır. 1996-cı ildə azərbaycan hökuməti Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin imzası ilə "Azərbaycan Respublikasının kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar qəbul etmişdir. 1999-cu ildə "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minmişdir. Bununla yanaşı 20 aprel 2007-ci ildə «Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» ölkə prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı Respublikanın bütün növ kitabxanalarının həyatında mühüm rol oynamış və hazırda da oynayır.

CƏDVƏLLƏR

1845-ci il məlumatına görə qəza məktəblərinin, şagirdlərinin, müəllimlərinin, və o cümlədən onların əsaslı kitabxanalarında olan kitabların sayı

Cədvəl 1

№	Məktəblər	Açıldığı tarix[1]	Yenidən təşkili[2]	Şagirdlərin sayı			Müəllimlərin sayı[6]	Kitab nüsxələrinin sayı[7]
				1845[3]	1845[4]	1846[5]		
1	Bakı	17/01-1832		66	56	58	5	746
2	Gəncə	18/02-1833		66	115	85	5	113
3	Naxçıvan	25/03-1837		121	71	121	5	152
4	Nuxa	30/12-1831	18/01.1854	66	51	59	5	360
5	Şamaxı	12/Y-1838	17.01.1854	126	110	121	6	249
6	Şuşa	30/12.1830	18.01.1854	145	127	127	5	301
Cəmi				590	530	571	31	1921

1–7. 1,4,6,7-1846-cı il üçün Qafqaz kalendarı, T.1845; 2,3,5-Gürc.Resp. MDTA, f.423, f.425

2-f.423,s.1,iş№177, v.174,176,178; 3-f.425,s1,iş№21,v22; 5-f.425,s.1,iş21,v22

Bəzi məlumatlarda Şamaxı qəza məktəbinin 17 yanvar 1932-ci ildə təsis edildiyi qeyd edilir.

/ Bax: Gürc. Resp. MDTA, f. 423, s. I iş № 177 vərəq 176/.

Müxtəlif illər üzrə qəza məktəblərinin əsaslı və şagird kitabxanalarında kitabların sayını göstərən (mənbələr 1-10) Əsaslı və şagird kitabxanası

Cədvəl 2

№	Məktəblər	Şagird lərin sayı	İllər	Əsaslı kitabxana			Şagird kitabxanası			Cəmi		Digər tədris vəsaitləri	
				Kitab adlarının sayı	Nüsxə sayı	Dəyəri man	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Dəyəri manat	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Dəyəri manatla	İllər xəritələr cədvəllər, cihazlar
1	Bakı	-	1865[2]	-	-	106678	-	-	-	-	-	1066.78	-
2	Gəncə	- -	1863 1865[1]	168 224	464 609	912.66 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
3	Naxçıvan	158 147	1865 1877[5]	761 905	2448 3271	- -	- 198	- 355	- -	- 1103	- 3626	- -	- 40
4	Nuxa	67 83 155	1865 1868 1877[4]	192 330 546	890 - 1411	- 1352.5 2 -	- 37 59	- - 122	- 10 -	- 367 -	- - -	- 1362 -	- 11 2
5	Şamaxı	95	1865 1868	233 -	822 -	- -	- 41	- -	- 9.47	- -	- -	- -	- 3
6	Şuşa	195	1865	226	555	-	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
7	Zaqatala	 52 76	1865 1867[3] 1881[6] 1882[7] 1883[8] 1884[9]	149 164 301 308 312 317	394 459 289 296 300 365	- 874.92 1055 1122 1170 1232	- - 80 96 96 96	- - 95 112 112 112	- - 165.5 195.5 195.5 195.5	- - 381 420 408 413	- - 384 408 412 477	- - 1220.5 1317.5 1365.5 1427	4 - - - - 295
		97	1885[10]	341	383	1360	96	112	195.5	43.7	495	437	308

1-5. Gürc.Resp.MDTA, fondler:423,425,416,425. 1-f.423,s.1,iş№177,v.155,56 arxa, 242,176,174,178,58 arxa; 2-f.425,s1,iş№372,v7; 3-f.416,s3,iş№529,v.37,38,39; 4-f.416,s3,iş№474,v.46,48; 5-f.425,s.1,iş№502, v.18,19.
6-10 QTD popeçitelinin 1881,1882,1883,1884,1885- ci illər hesabatıları - T.1882, 1883,1884, 1885, 1886-cı illər

1865-ci il məlumatına görə ilk ibtidai məktəblərin şagirdlərinin və kitabxanalarında olan kitabların və şəhər əhalisinin sayını göstərən

Cədvəl 3

№	Məktəblər	Açıldığı tarix	Şagirdlərin sayı	Şəhər əhalisi	Qəzanın əhgalisi	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Digər tədris vəsaitləri
1	Quba	10/IX 1854[1]	48	-	11545	64	-560	3
2	Ordubad	15/IX 1854[2]	52	4558	28952	133	238	9
3	Lənkəran	21/XI 1856[3]	58	5068	-	93		-
Cəmi			158	-	-	290	-	-

1, 2, 3 - Gürc. SSR MDTA, f.423, s.1, iş № 177, v.181.
Bakı quberniyası və Dağıstan vilayətinin 1876-cı il hesabatı.

Müxtəlif illər üzrə Gəncə və Bakı quberniyalarında olan ibtidai məktəblərin və şagirdlərin, kitabxanaların və kitab nüsxələrinin sayı

Cədvəl. 4

İllər	Gəncə quberniyası							Bakı quberniyası						
	Məktəblərin sayı	Şagirdlərin sayı	Kitabxanaların sayı	Nüsxələrin ümumi sayı	Təxmini dəyəri (manat)	Bir kitabxanaya orta hesabla		Məktəblərin sayı	Şagirdlərin sayı	Kitabxanalarınsayı	Nüsxələrinümumi sayı	Təxmini dəyəri(manat)	Bir kitabxanaya orta hesabla	
						Nüsxələrin sayı	Dəyəri (manat)						Nüsxələrin sayı	Dəyəri (manat)
1884[1]	25	1157	18	4093	3989	227	222	31	1591	30	3755	4488	125	150
1888[2]	56	1724	33	10152	10173			46	1764	30	9397	9191		
1889[3]	32	1741	32	11015	11569	344	362	40	1706	30	10378	11005	346	367
1890[4]		1741	35	12768	13938					30	13140	13649		
1894[5]	39	2141	38	18417	21387	485	563	35	1676	33	22505	22106	682	669
1896[6]	41	22636	39	22289	24417	572	626	41	1873	41	28277	25655	689	625

1900[7]	91	6303	91	M.j.	M.j.			81	4514	81	39343	41758		
1902[8]	119	6451	96	45825	40665	477	424	90	4109	95	52033	35023	548	369
1909[9]	135	9498	135					137	15642	137				
1913[10]	313	14131	313					303	15917	303				

1-10 QTD popeçitelinin 1884,1888, 1889,1890,1894,1896,1900,1902,1909,1913 – cü illər hesabatları – T.1885,1889,1891,1895,1897,1901,1903,1910,1914 – ci illər.

1909-cu ildə Azərbaycanda ibtidai məktəb kitabxanalarında il ərzində kitab tədavülü

Cədvəl 5

QƏZALAR	**ZaqatalaDairəsi**	**NaxçıvanQəzası**	**BakıQəzası**	**GüyzayQəzası**	**CavadQəzası**	**QubaQəzası**	**LənkəranQəzası**	**ŞamaxıQəzası**	**Ərəş Qəzası**	**GəncəQəzası**	**ZəngəzurQəzası**	**TaryaginQəzası**	**NuxaQəzası**	**ŞuşaQəzası**	**Bir kitabxanada orta hesabla**
Orta hesabla bir kitabxanada olan kitab adlarının sayı	895	424	160	913	399	514	459	685	451	2360	405	1516	2547	2537	1018
İl ərzində bir kitabxanada kitab verilişlərinin orta hesabla sayı	920	121	350	250	1451	550	475	1940	562	1350	M.j.	380	180	427	690
Bir kitab orta hesabla neçə dəfə verilmişdir.	1	0.28	2.2	0.27	3.6	1.1	1.03	2.8	1.25	0.57	-	0.25	0.07	0.17	0.68

1A.A. Boqoəvlenskiy, Biblioteçnoe delo v naçalnıx uçilihax Kavkazskoqo Uçebnoqo Okruqa S. Peterburq, 1911 və həmin müəllifin həmin adlı kitabı, S.Peterburq, 1913, str.123,131

Müxtəlif illər üzrə Azərbaycanda şəhər məktəblərində kitabxanaların vəziyyətini göstərən

Cədvəl 6

№	Mək-təblər	Açıldığı tarix	İllər	Şagirdlərin sayı	Əsaslı kitabxana		Şagird kitabxanası		Cəmi			İl ərzində əldə edilmişdir
					Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Kitab Adlarınınsayı	Nüsxələrin sayı	Dəyəri	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Gəncə	01/09-1884	1884[1]	260	36	92	-	-	36	92	58	18
			1890[2]	238	310	910	220	339	530	1249	1110	159
			1900[3]	432	789	2621	772	1220	1561	3841	2723	125
			1902[4]	642	900	3006	780	1405	1680	4411	3153	272
			1913	623	1649	4352	1751	2647	3400	6999	4996	98
2	Şuşa	07/06-1875	1884[1]	296	612	1706	303	361	915	2067	2996	150
			1890[2]	184	676	1822	306	397	982	2219	3578	83
			1900[3]	176	798	2294	335	483	1133	2777	4821	100
			1902[4]	221	820	2374	361	515	1181	2889	5009	88
			1913[5]	355	836	2904	1090	1580	1926	4484	5929	67
3	Nuxa	07/07-1877	1884[1]	203	629	1841	249	421	878	2262	3445	71
			1890[2]	136	743	1249	279	335	1022	1584	3142	100
			1900[3]	205	1004	2589	339	642	1343	3331	4439	153
			1902[4]	238	1065	3033	347	787	1412	3820	4689	141
			1913[5]	263	1448	4288	462	1309	1910	5597	6021	214
4	Naxçıvan	06/07-1879	1884[1]	188	1026	3522	203	408	1229	3930	4900	63
			1890[2]	152	1029	3482	219	532	1248	4014	4420	28
			1900[3]	210	1170	3508	415	425	1585	3933	5780	190
			1902[4]	230	1222	3560	480	490	1702	4050	6196	210
			1913[5]	315	1454	5231	592	625	2046	5856	5354	44
5	Şamaxı	1874-1877	1884[1]	173	588	1058	328	349	916	1407	1665	166
			1890[2]	150	677	1323	399	458	1076	1781	2237	125
			1900[3]	275	1178	2434	594	802	1772	3236	3474	93
			1902[4]	337	1228	2753	665	895	1893	3648	3776	110
			1913[5]	137	1877	4549	1022	1623	2899	6172	4752	73
6	Zaqatala	01/07-1886	1890[2]	94	518	876	180	301	698	1177	2640	150
			1900[3]	155	966	2460	200	760	1166	3220	2827	109
			1902[4]	187	989	2676	201	772	1190	3448	2993	71
			1913[5]	152	1019	3811	302	871	1321	4682	3341	45
7	Bakı I	01/09-1889	18902	143	319	462	235	349	554	811	908	100
			19003	361	586	1066	1368	2006	1954	3072	2262	469
			19024	376	672	1405	1184	1808	1856	3213	2337	76
			19135	547	1619	2559	4131	5313	5750	7872	5483	462

8	**Bakı II**	31/05-1898	19003 19024 19135	164 219 428	50 156 556	58 207 1196	342 345 566	487 528 1378	392 501 1122	545 730 2574	362 478 1506	123 66 150
9	**Ordubad**	01/07-1897	19003 19024 19135	67 82 181	631 689 1013	1583 1811 2881	479 508 644	613 757 1046	110 1197 1657	2196 2568 3927	1793 1992 2861	122 85 82
10	**Lənkəran**	01/07-1904	19135	91	795	2493	1007	2171	1802	4664	2283	169
11	**Bakı III**	01/09-1911	19135	493	314	453	958	997	1272	1450	1369	858
İllər üzrə cəmi		5k-XII 7k-XA 9k-XA 9k-XA 11k-XA	1884 1890 1900 1902 1913	1120 1097 2045 2532 3585	2891 4272 7172 7741 12580	8219 10124 18713 20825 31836	1083 1838 4844 4871 12525	1539 2711 7438 7957 19560	3974 6110 12016 12612 25105	9758 12835 26151 28777 54277	13054 18035 28481 30623 43895	468 745 1484 1119 2262

QTD opeçitelinin 1884,1890,1900,1902,1913-cü illər hesabatları – T.1885,1891,1901,1903,1914-ci illər

Müxtəlif illər üzrə Azərbaycanda natamam orta və orta məktəblərdə kitabxanaların vəziyyəti

Cədvəl 7

№	Məktəblər	Açıldığı tarix	İllər	Şagirdlərin sayı	Əsaslı kitabxana		Şagird kitabxanası		Pansion kitab-xanaları		Cəmi			İl ərzində edilmiedir
					Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Dəyəri man	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		13	
1	Gəncə kişi Gimna-ziyası	1870 və 31/03 1881	1884[1]	275	1357	4409	594	1479	-	-	1951	5888	8397	1087
			1890[2]	209	2152	7256	910	2646	-	-	3062	9902	11898	845
			1900[3]	357	3754	13805	2861	5956	-	-	6615	19761	20283	799
			1902[4]	361	4058	15129	2934	6261	-	-	6992	21390	21949	639
			1913[5]	614	5150	20297	4018	8658	-	-	9168	28955	27714	559
2	Bakı realnı məktəbi	1865, 1867, 01/01-1874	1884[1]	471	874	2320	606	1003	-	-	1480	3323	7973	343
			1890[2]	508	1161	3252	500	854	169	350	1830	4456	9619	203
			1900[3]	660	1552	4057	1985	1820	1251	1690	4788	7567	15480	572
			1902[4]	696	1626	4246	2612	2496	1278	1744	5516	8486	16969	472
			1913[5]	812	2321	643	4150	5155	1542	2124	9013	13715	23002	1452
3	Şuşa realnı məktəbi	20/09-1881	1884[1]	260	904	1608	200	374	-	-	1103	1982	4336	1309
			1890[2]	277	1719	2908	723	1636	-	-	1122	3672	6557	323
			1900[3]	352	2393	3890	1113	2761	-	-	3506	6651	10779	350
			1902[4]	452	2464	3986	1295	2943	-	-	3759	6929	11013	93
			1913[5]	451	1586	2565	3490	5109	-	-	5077	7686	11074	778
4	Bakı Mariya qadın gimna-ziyası №1	9/09-1874	1884[1]	250	41	204	320	734	-	-	361	938	1599	1048
			1890[2]	324	145	1151	597	1459	-	-	742	2610	2328	254
			1900[3]	712	1628	4119	2321	3568	-	-	3949	7687	9198	885
			1902[4]	748	1813	4477	2496	4036	-	-	4309	8513	10510	705
			1913[5]	706	2944	8119	3265	6585	-	-	6209	14704	16555	436

5	Bakı müqəd-dəs Ni-na pro-gimnazi yası (sonra-lardan gimna-ziyaya çevrilib)	15/04-1848 9/04-1897	1900[3] 1902[4] 1913[5]	391 501 516	320 714 1526	702 1427 2791	- - 2817	- - 3451	705 1160 1030	918 1470 1426	1025 1874 5373	1620 2897 7668	1705 3231 7347	273 1246 372
6	Gəncə müqəd-dəs Gən-cə müqədd əs Nina progim-naziyası (sonralar dan gimnazi yaya çevrilib)	14/01-1885	1900[3] 1902[4] 1913[5]	180 253 439	112 167 1072	196 351 1684	230 533 1636	427 862 2273	- - -	- - -	342 700 2708	623 1213 3957	626 1321 4731	538 234 238
7	Bakı kişi gimnazi yası №1	01.09-1896	1900[3] 1902[4] 1913[5]	997 1151 748	1990 3168 4380	4566 5958 9525	1938 2217 2742	3077 3785 3313	- - -	- - -	3928 5385 7122	7643 9743 12838	9036 11336 13890	1633 589 582
8	Bakı kişi Gimnazi yası №2	22/10-1902 01/07-1910	1902[4] 1913[5]	124 479	15 473	15 1075	16 1118	16 2389	- -	- -	31 1591	31 3464	63 3318	63 733
9	Bakı kişi gimnazi yası №3	01/07-1910	1913[5]	409	489	794	1794	2361	-	-	2283	3155	3479	290
10	Bakı texniki məktəbi	1905	1913[5]	378	807	1041	1074	3393	-	-	1881	4434	9499	491
11	Şamaxı realnı məktəbi	1906	1913[5]	172	679	1230	186	193	-	-	865	1423	1532	-
12	Lənkəra n kişi pro-gimnazi yası	1910-1913	1913[5]	89	589	817	654	758	-	-	1243	1575	1649	747

13	Lənkəran qadın pro-gimnaziyası	04/11-1913	1913[5]	48	12	12	27	27	-	-	37	37	19	19
14	Bakı qadın gimnaziyası№2	15/04-1882	1913[5]	727	598	1920	890	1792	-	-	1488	3712	4784	385
15	Bakı qadın gimnaziyası№3	02/09-1913	1913[5]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Zaqatala Mariya qadın məktəbi	01/07-1904	1913[5] 1902[4]	101 310	216 210	387 562	628 300	698 1221	- -	- -	844 510	1085 1783	1292 1220	113 65
17	Şuşa Mariya qadın məktəbi	01/07-1894	1913[5]	277	184	557	268	618	-	-	452	1175	1220	65
18	Bakı ali ibtidai məktəbi	01/10-1912	1913[5]	117+31	95	108	180	215	-	-	275	323	311	311
	İllər üzrə Cəmi	4k-xa 4k-xa 7k-xa 8k-xa 18k-xa	1884 1890 1900 1902 1913	1256 1318 3649 4596 7114	3176 5177 11749 14235 23121	8541 14567 31325 36151 59338	1720 2730 10448 12403 28937	3590 6595 17609 21620 46988	- 169 1956 2438 2572	- 350 2608 3214 3550	4895 6756 24153 29076 54764	12131 20640 51552 60985 109096	22305 30402 67107 77612 130752	3787 1625 5050 4106 7158

QTD opeçitelinin 1884,1890,1900,1902,1913 - cü illər hesabatları – T.1885,1891,1901,1903,1914– ci illər

Müxtəlif illər üzrə Azərbaycanda sənət və dənizçilik məktəblərində kitabxanaların vəziyyəti

Cədvəl 8

№	Məktəblər	Açıldığı tarix	İllər	Şagirdlərin sayı	Əsaslı kitabxana		Şagird kitabxanası		Cəmi			İl ərzindəldə edilmiədir.
					Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Kitab adlarının sayı	Nüsxələrin sayı	Dəyəri (manat)	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Gəncə sənət məktəbi	08/011884 1893.	1884[1] 1890[2] 1900[3] 1902[4] 1913[5]	42 116 132 130 176	88 404 1150 1271 1434	125 967 2071 2200 2520	- 220 461 610 590	- 247 582 738 803	88 624 1611 1881 2024	125 1214 2653 2938 3323	130 1233 4202 4762 4871	130 401 280 280 253
2	Zaqatala ibtidai sənət məktəbi	15/051882, 1897	1900[3] 1902[4] 1913[5] 1890[2]	62 16 21	215 276 1409	627 795 1807	289 452 654	334 562 797	504 728 2063	961 1357 2604	932 1242 1790	152 179 31
3	Bakı ibtidai sənəd tməktəbi	08/06-1888	1890[2] 1900[3] 1902[4] 1913[5]	46 83 150	77 189 229	115 373 438	465 693 701	281 587 623	542 882 930	396 960 1061	728 1867 2270	514 20 264
4	Bakı dənizzilik məktəbi	08/09-1881	1884[1] 1890[2]	36 64	121 245	182 297	-	-	121 245	182 297	315 530	57 31
5	İllər üzrə cəmi	2k-xa 3k-xa 3k-xa 3k-xa 2k-xa	1884 1890 1900 1902 1913	78 226 277 296 197	209 726 1554 1776 2843	307 1379 3071 3433 4327	- 685 1443 1763 1244	- 528 1503 1423 1600	209 1411 2997 3539 4087	307 1907 4574 5356 5927	445 2491 7001 8274 6661	187 946 452 723 284

QTD opeçitelinin 1884,1890,1900,1902,1913 - cü illər hesabatları – T.1885,1891,1901,1903,1914 – ci illər

1938-ci ilin aprelində qədər 1937-ci il müqaviləsinə müvafiq olaraq Azərkitabın kitabxana kollektoru ilə bağlanmış müqavilənin yerinə yetirlməsi barədə məlumat

Cədvəl 9

Müqaviləyə görə alıcılar	Müqavilənin məbləği	Müqaviləyə görə daxil olan məbləğ	Buraxılmış ədəbiy-yatın məbləği
Az SSR üzrə təhsil şöbələri və ayrı-ayrı məktəblər	730.7	631	546.7
Bakı şəhəri üzrə təhsil şöbələri və ayrı-ayrı məktəblər	69.6	56.5	56.5
XMK-nın kitabxana kollektoru	15.6	9.5	7.8
Cəmi	815.9	697	611

Cədvəldə göründüyü kimi Azərkitabın kitabxana kollektoru müqaviləni 75 % yerinə yetirmişdir.

1939-1940-cı dərs ili üzrə Azərbaycan SSR-də məktəb kitabxanalarının işi haqqında məlumat

Cədvəl 10

Yaşayış tipi	Məktəbin tipi	Məktəb kitabxana işi					
		Məktəb kitabxananın işi haqqında məlumat verən məktəblərin sayı	Kitabı olmayan kitabxanalar	Kitabı olan kitabxanalar	Müəllimlər üçün	Sinifdənxaric mütaliə üçün	Məktəb kitabxanası işi üçün haqq alanların sayı
1	2	3	4	5	6	7	8
Şəhər yaşayış yerləri	İbtidai məktəblər	68	21	47	2974	25599	5
	Natamam orta məktəblər	102	6	96	8942	112383	77
	Orta məktəblər	155	-	155	25699	297651	148
	Cəmi	325	27	298	37615	435633	230
Kənd yerləri	İbtidai məktəblər	1688	831	857	7210	121541	3
	Natamam orta məktəblər	1117	142	975	54839	483710	330
	Orta məktəblər	364	14	350	40929	326437	249
	Cəmi	3169	987	2182	102978	931688	582

Cəmi	İbtidai məktəblər	1756	852	904	10184	147140	8
	Natamam orta məktəblər	1219	148	1071	63781	596093	407
	Orta məktəblər	519	14	505	66628	624088	397
	Cəmi	3494	1014	2480	140593	1367321	812

AZRMDTA. Fond 57. s.11, iş 418. Azərbaycan SSR-də İbtidai, natamam və orta məktəblər üzrə xarici dillərin tədrisi, kitabxana işi, kino və radio qoyuluşu haqqında məlumat, vərəq 1 və arxa.

1920-1945-ci illər ərzində Azərbaycanda buraxılmış dərs kitabları və metodik ədəbiyyat.

Cədvəl 11

İllər	Neçə adda	Ümumi həcmi (çap listi ilə)	Ümumi tirajı	Qeyd
1920	3	27	63000	
1921	11	125	159000	
1922	11	117	162000	
1923	26	282	81000	
1924	28	238	471000	Latınlaşdırılmış əlifbaya keçid
1925	32	467	312000	
1926	51	594	457000	
1927	46	504	305000	
1928	63	652	448000	
1929	67	687	570000	
1930	90	960	945000	
1931	201	1470	2.111000	
1932	216	1291	2.058000	Sabit dərs kitablarının yaradılmasında başlanğıc ili.
1933	230	1319	2.511000	
1934	169	1404	1.657000	
1935	217	1887	1.458000	
1936	172	1627	2.817000	
1937	193	1997	2.673000	
1938	349	1536	4.504000	Rus qrafiki üzrə düzəldilmiş əlifbaya keçid
1939	164	1273	3.162000	
1940	201	1259	3.523000	

1941	187	1519	2.817000	
1942	95	605	669000	
1943	35	303	189000	
1944	66	467	764000	
1945	357	3000	2.000000	Plan

Tədqiqatin məzmunu, başlıca ideyaları və nəticələri müəllifin nəşr etdirdiyi aşağıdakı **monoqrafiyalar və jurnal məqalələrində** öz əksini tapmişdir.

1. **1.** Pedaqoji peşəyönümündə mütaliə mədəniyyətinin rolu və ona yiyələnmənin başlıca problemləri (tezlislər)-"Pedaqoji peşəyönümünün aktual problemləri" mövzusuna həsr olunmuş respublika elmi-praktik konfransın tezisləri, N.Tusi adına ADPU. Bakı: 1993, s.20
2. **2.** Məktəblilərin hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin formalaşmasıda sinifdənxaric mütaliənin rolu(tezlislər) / "Gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsinin aktual problemləri" mövzusuna həsr olunmuş respublika elmi-praktik konfransın tezlisləri, N.Tusi adına ADPU. Bakı: 1994, s.109
3. **3.** Şagirdlərin mütaliə fəaliyyətinin formalaşmasında sinifdənxaric oxunun təşkilinə dair // Azərbaycan məktəbi, № 2 (550), 1996-ci il, s.46-48
4. **4.** Məktəb kitabxanasında şagird mütaliəsi mədəniyyətinin inkişafı // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, №2(3), 1998, s.52-54
5. **5.** Məktəb kitabxanasının işinə rəhbərlik və nəzarətin təşkilinin pedaqoji əsasları // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, №2(5), 1999, s.82-86
6. **6.** Kütləvi tədbirlərin təşkilində məktəb kitabxanasının fəaliyyəti. Disput və oxucular konfranslarının təşkili və keçirilməsi // Kitabxanaçılıq və biblioqrafiya, №1(10), 2002, s.43-48
7. **7.** «Məktəb kitabxanası və mütaliə tariximizdən // Mütaliə pedaqogikası. Monoqrafiyalar toplusu, 264 s. Toplunun I hissəsi – «Məktəb kitabxanası və mütaliə tariximizdən», 70 s. (1/16 çap hesabı ilə) təşkil edir) –2003, «Maarif» nəşriyyatı, s. 16-86)
8. **8.** Məktəb kitabxanasında keçirilən qiraətlər və onların oxucuların formalaşmasında rolu // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, №2(15), 2004, s.72-76
9. **9.** Elm. Sənət, Mədəniyyət ….Təəssübkeşlər // Dövlətçilik, 2004-cü il, s.54-55

10. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişafı tarixindən (Müsəlman məktəblərinin kitabxanaları) // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, №2(25), 2009-cu il, s.73-78
11. İstedadın seçim yolları / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş «İstedadlı şagirdlərin potensial inkişafının inkişaf etdirilməsinin optimal üsullar» mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2010, 291-294
12. Azərbaycanda müsəlman məktəblərinin kitabxanaları tarixindən // Azərbaycan məktəbi, №1(635), 2010, s.106-110
13. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən.İbtidai məktəb kitabxanaları // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, №2(27), 2010, s.26-32
14. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Bazargünü, dəmiryolu, sənət və dənizçilik məktəblərinin kitabxanaları // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, № 1(28), 2011, s.17-20
15. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişafı tarixindən. Natamam orta və orta məktəblərin kitabxanaları // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, 2011, №2(29), s.21-37
16. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Qəza məktəblərinin kitabxanaları // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, №2(31), 2012, s.174-179
17. Qədim zamanlardan monqol işğalına qədər olan dövrlərdə Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının və sinifdənxaric mütaliənin tarixinə və kitabların məzmununa dair (670-1240-ci illərdə) // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Humanitar elmlər bölməsi. 2012, №4, s.128-135
18. Monqol işğalından rus işğalına qədər Azərbaycanda məktəb kitabxanaları // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar elmlər bölməsi. 2013, №1, s.138-140
19. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının tarixindən (1920-1928-ci illər) // Azərbaycan məktəbi, 2013, № 2(654), s.107-112
20. Цель и задачи школьных библиотек и внеклассного чтения в период Великой Отечественной войны.Гилея / Науковий вісник. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Украіньска Академія Наук, Випуск 74 (№7), Киів – 2013, стр. 54-55
21. Azerbaycan’da Okul Kütüphanelerinin Gelişme Tarihinden, Ankara:Kültür Evreni, Universe of culture, 2013 N17, s.145-155

22. Azerbaycan’da Okul Kütüphanelerinin Gelişme Tarihinden, Ankara: BİLİMSEL EKSEN. 2013, N10, s.94-104
23. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə məktəb kitabxanalarının və sinifdənxaric mütaliənin təşkili işi (1918-1920-ci illər) / Görkəmli maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas və publisist Firidun bəy Köçərlinin anadan olmasının 150 illik yubileyinə həsr olunmuş (25-26 noyabr 2013-cü il) «Respublika Elmi Konfransının Materialları». Bakı, 2013, s.245-252
24. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən (1929-1938-ci illər – I və II beşilliklər) // Azərbaycan məktəbi, 2013, №4 (656), s.107-110
25. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən sosializm quruculuğunun III beşilliyində (1938-1943) məktəb kitabxanalarının fəaliyyəti // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, 2013, №1 (32), s. 106-112
26. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının və sinifdənxaric mütaliənin məqsəd və vəzifələri (1951-1955) // Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi, 2013, №1(14) s.55-63
27. Уездные школьные библиотеки (из истории школьных библиотек Азербайджана) // «Школьная библиотека» журнал. Москва: 2013. Издатель: Русская школьная библиотечная ассоциация, №6-7, стр.106-108
28. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Sosializmin 1966-1970-ci illərində (VIII beşillik) məktəb kitabxanalarına yeni qayğılar // Pedaqooi Universitetin Xəbərləri. Humanitar elmlər bölməsi, 1913, №3, s.170-174
29. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Şəhər məktəblərinin kitabxanaları // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, 2014,№1 (34), s.53-58
30. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Sovet hakimiyyətinin 1946-1950-ci illərdə (V beşillik) məktəb kitabxanalarının inkişafı // Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi, 2014, №2 (34), s.58-63
31. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Sosializmin VII beşilliyində (1961-1965-ci illər) məktəb kitabxanaları yeni inkişaf mərhələsində // Azərbaycan məktəbi, 2014,№4 (662), s.79-83
32. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Sosializm quruculuğunun 1981-1985-ci illərində məktəb kitabxanalarının

inkişafı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Humanitar elmlər bölməsi. 2014, №1, s.120-123

33. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Sosializь quruculuğunun 1986-1991-ci illərində məktəb kitabxanaları // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Humanitar elmlər bölməsi. 2014, №2, s.131-135

34. Azəraycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf yolu. Monoqrafiya. Bakı: MBM (Min Bir Mahnı) nəşriyyatı, 2014, 464 s.

35. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının yaranması və inkişafına dair qısa xülasələr (1920-1990-cı illər) // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Humanitar elmlər bölməsi, 1914, №3, s.131-135

36. Организация работы по внеклассному и внешкольному детскому чтению в Азербайджане (Советский период) // Полтава: Педагогични науки (зборник наукових произв). Випуск 60, 2014 г. Ст. 170-174.

37. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Ötən əsrin 30-40-cı illərində məktəb kitabxanalarının inkişafına nəzər salınır // Azərbaycan məktəbi, 2015, №3(667), s. 75-78

38. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. Sosializm quruculuğununun yüksək mərhələsinin 9-cu beşilliyində (1971-1975-ci illər) məktəb kitabxanaları yeni yüksəlişdə // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, 2015, №2(37), s. 89-97

39. Azərbaycanda məktəb kitabxanalarının inkişaf tarixindən. 1971-1975-ci illərdə məktəb kitabxanaları yeni yüksəlişdə // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya, 2016, №1(38), s.154-162

Ю.Х.Газиев

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения и 5-ти глав. I глава охватывает 2 параграфа, II глава 6 параграфов, III глава 2 параграфа, IV глава 3 параграфа, V глава 6 параграфа. В заключении представлены результаты и использованная литература.

Во введении всесторонне изложена актуальность темы, научная новизна, теоретическое и практическое значение, цель, метод, объект и предмет исследования.

В I главе под названием «**Создание и история развития школьных библиотек в Азербайджане с древних периодов до начала XIX века (V-XVIII века)**» говорится о историческом развитии школьных библиотек при медресе албанских школ и их роли в учебно-воспитательном процессе.

В II главе озаглавленной «**Школьные библиотеки в Азербайджане после оккупации Россией (1804-1918 г.г.)**» дается широкая информация о библиотеках вновь создаваемых в школах, медресе и мусульманских школах, в том числе обширная информация о создаваемых в соответствии с политическими, экономическими и общественными требованиями того периода библиотек начальных, мусульманских, городских, не полностью средних и средних школ, в том числе воскресных, железнодорожных, профессиональных и морских училищ.

В III главе «**Политика школьных библиотек в период Азербайджанской Народной Джумхуриятa (1918-1920 гг.)**» говорится о срочных мерах по созданию школ и школьных библиотек, организации издания учебников и внеклассной литературы.

В IV главе «**Школьные библиотеки в Азербайджане после оккупации Советской Россией (1920-1945 гг.)**». Широко излагается процесс работы школьных библиотек и внеклассного чтения в Азербайджане при Советском режиме. Дается информация о организации школьных библиотек и внеклассного чтения, пополнении книжного фонда, подготовке библиотечных кадров, содержании и качестве книг. Наряду с этим, отмечаются новые цели и обязанности школьных библиотек и внеклассного чтения в период войны 1941-1945 гг.

V глава «**Развитие школьных библиотек в Азербайджане в послевоенный период (1946-1991 гг.)**» освещает заботу и решения государства и правительства о школьных библиотеках, в том числе решение проблем по обеспечению библиотек специализированными кадрами.

Содержание диссертации опубликовано в 39 центральных (в том числе 5 зарубежных) изданиях (газетах и журналах).

Y.X.Qaziyev

THE FOUNDATİON AND DEVELOPMENT OF SCHOOL LİBRARİES İN AZERBAİJAN

SUMMARY

The dissertation work consists of introduction and five chapters. The first chapter covers 2 paragraphs, also the second chapter 6 paragraphs, the third chapter two paragraphs, the fourth chapter 3 paragraphs, the fifth chapter 6 paragraphs, conclusion and the list of used literature are enveloped in present thesis.

The actuality of the theme, its scientific innovation, theoretical and practical importance, the aims and tasks of the investigation, its method, object and subject has been comprehensively explained in introduction of thesis.

The first chapter which is called "**From ancient periods to beginning of XIX century creation school libraries and its development history (V-XVIII centuries)**" is about the history of development of libraries which were attached Albanian schools and school libraries and libraries of religious school of muslim (medrese) and their role in education.

In the second chapter called "**School libraries in Azerbaijan after occupation by Russia (1804-1918 s.)**" gives a broad information about the libraries of new schools and religious schools (medrese) of muslim. The organization of the first primary school and regional schools, the quantity and quality of out of class reading, the publication of the literature for this purpose are also find its reflection in this dissertation.

Therefore the newly organized muslim schools, city schools, incomplete and completes schools, libraries of sunday, railway, profession and marine schools which were corresponded to the social, economical and political orders have been characterized in this dissertation as well.

The III chapter which is called **"The school library policy in the period of Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920 s)"** with the urgent measures for the publication of text-books and out of class reading literature and renew organization of schools and attached them libraries are spoken.

In the IV chapter named **"School libraries in Azerbaijan after period of occupation by Soviet Russia"** given broadly explanation about the school libraries and out of class reading in Azerbaijan during soviet regime. Information about organization of school libraries and out of class reading, enriching book fund , training librarians and about quality and context of the books for reading are given in the work. The new aims and tasks of school libraries and out of class reading during 1991-1945 war are also estimated in the work.

In the chapter V **"The development of school libraries in Azerbaijan after the war period (1946-1991 s)"** are spoken about care and decisions of government and state about school libraries and the problems providing the libraries with qualified personnels.

The context of the thesis has been published in the central press (newspapers and journals) in different 39 titles.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ЮСИФ ХЫДЫР оглы ГАЗЫЕВ

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

5804.01-Общая педогогика, история педогогики

и образования

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени доктора наук по педагогике

Б А К У – 2 0 1 6